

MAGYAR
PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

RÉVÉSZ IMRE

A THEOLOGIA DOKTORA, A DEBRECZENI REF. EGYHÁZ EGYIK RENDES LELEKIPÁSZTORA,
A TISZÁNTULI REFORM. EGYHÁZKERÜLET LEVÉLTÁRNOKA, S A MAGYAR TUDOMÁNTOS
AKADÉMIA LEV. TAGJA.

NYOLCADIK ÉVFOLYAM.

I-ső FÜZET.

1877

JANUÁRIUS.

1057

DEBRECZEN,

NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1877.

RÉVÉSZ IMRE - KÁLMÁN - KÖNYV-
ÉSZALÁS 33. 1877.
ALAPÍTOTT 1840. ÉVÉBEN.

T A R T A L O M.

- I. A lelkészválasztás ügye Poroszországban. Révész Imre 1. l.
- II. A biblia vallásos világnézlete. Pápay Imre. 13.
- III. A szocialismus. Dr. Márk Ferencz 25.
- IV. Egyháztörténelmi tárcza:
 1. Adatok a nagybányai ref. templom elvételének történetéhez. 1675., 1676. Közli Szilágyi Sándor. 37.
 2. Geleji István, Tiszabecs Tamás, Petri Ferenc és Csulay György lelkészek levele gr. Bethlen Istvánhoz, aki előtt I. Rákóczy Gy. fejedelmet mentegetik stb. 1636. Közli Zsilinszky Mihály. 40.
 3. Apafi Mihály fejedelem, az evangélikus rendeket tanácskozásra hívja üldözött vallásuk védelmezése ügyében. 1676. Közli Zsilinszky Mihály. 42.
- V. Egyházi krónika. Németország: Eskü az Isten nevére. Krisztus istensége. Egyetemek. Tanítók. fizetése. R. kath. papok türelmetlensége. Egyháziadó. Lelkészek szavazatjoga. 43. Anglia: Mult évi irodalom. Ritualismus. 45. — Helvétia: Református lelkészek s hittanárok száma. Ó katolikusok pusztulása. Egyházbóli kilépés. 45. — Franciaország: Miniszteri rendelet a belviszály ügyében. Áttérések. Tanári fizetés. 46. — Olaszország: Antonelli örökösei. 47. — Belgium: Tömeges áttérések. Egy végrendelet. 47. — Spanyolország: Protestánsok. Sok szép erelye. 47.
- VI. Különfélék: Keresztyének száma európai Törökországban. — Népkönyvtárak. — Eötvös alap. — Deliciae poetarum ungaricorum. 47—49.
- VII. Rövid irodalmi szemle és könyvészet. Strausz, Gesammelte Schriften. — Chantepie, Kleinere Schriften. — Erler, Directoren-Conferenzen. — Kolozsvári, Egyháziogtan. — VII. Pius pápasága. stb. stb. A magyar akademia könyvkidó vállalatáról. — A magyarországi protestáns egy-let legujabb kiadványai. 49—54.

MAGYAR
PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI
FIGYELMEZŐ.

NYÓLCADIK ÉVFOLYAM.

I-ső füzet.

1877.

Januárius.

I.

A lelkészválasztás ügye Poroszországban.

Azon igenszámos vérző sebek között, amelyek a magyar reformált egyház testét már évek sőt évtizedek óta oly kínosan gyötrik, — egyik, kétségen kívül, a lelkészválasztás ügye is. Oly régi és mélyreható, oly égető és pusztító ez a seb, hogyha meg nem orvosoltatik, mahólnap egy maga is halálos tehetetlenségbe és nyomorba taszíthatja az egyházat, s talán magát az evangyéliomot is végképen kioltaná annak kebeléből, ha az evangyéliom halhatatlan nem volna.

Ugy látszik, érzik a pusztító vészt egyházkerületeink hatóságai is, mert ha jól tudom, nincs közöttök egyetlenegy sem, amely a közelebbi két-három év alatt, a lelkészválasztás ügyét tüzetesen tárgyalás és javítás alá ne vette volna. Másikban, mint pl. a tiszántuliban is, épen most forog az szőnyegen. E mellett számos eszmecserék, nyilatkozatok és vélemények közöltettek irodalmi téren is. Azt azonban nem vettem észre, hogy valaki, a külföldi testvér protestáns egyházak lel-

készválasztási alaptörvényeit egy kissé közelebbről figyelembe vette volna; természetesen nem oly célból, hogy azok közül valamelyiket hajánálfogva megragadván, rögtön ültesük által mindenestől saját egyházunkba, hanem komoly és fontos okoknál fogva.

Szomorú dolog volna az olyan földmivelő sorsa, akinek egész látköre csak saját faluja határáig terjedne s azt sem tudná, hogy miként művelik a földet a szomszéd határban; ámde viszont, éppen az ellenkező is neveltségre és megvetésre méltó lenne, hogy t. i. valaki jól ösmerné ugyan a külföld gazdaságának minden zege-zugát s tudna arról ékesen beszélni és írni is; azt azonban már nem tudná, hogy itthon a hazában s éppen az ő saját elhanyagolt birtokain is mi, miként és miért történik. A józan tanulság és okos haladás érdeke tehát azt kívánja, hogy a haza és külföld ösméretét azok, akiknek az módjokba van s közelebbi rendeltetésökben áll, a körülményekhez képest a lehető legcélszerűbben egyesítsék s használják fel a közjóra.

Szabad legyen reményleni, hogy az itt következő rövid közlemények is, a lelkészválasztás ügyének nagyfontosságú mezején tenni fognak némi kis szolgálatot, némely nézeteknek tisztázására, másoknak szilárdítására s általában a maradandóbb értékű pozitív ösmereteknek terjesztésére nézve; mert eféle volna e folyóirat főcélja, miként egyebekre, úgy az éppen fenforgó kérdésre tekintve is; nem pedig valamely érdekszűlte pártzászló felemelése, a közvéleménynek ide vagy amoda való terelése, sem pedig a kedélyek felizgatása és más efélék.

A lelkészválasztás ügyének külföldi állásáról akarván szólni, legelőször is a poroszországi protestáns egyházra esik tekintetünk; nem csak azért, mert körülbelül ez ma már a legtekintélyesebb országos protestáns egyház az egész földön, s nem is azért, mert ennek is nemcsekély befolyása volt s van hazai protestáns viszonyainkra; hanem főleg azért, mert a poroszországi állapotok, miként általában jogi, úgy különösen egyházi és iskolai tekintetben is, egy sok

részben sajátlagos s reánk nézve is igen tanulságos fejlemény eredményei.

Az egész európai szárazföldön vóltaképen csak egyedül Poroszország az, amelynek egész fejlődése legnagyobb részben a szigoru történeti alapokon történt. Poroszországnak avégre, hogy népiskoláit, gymnáziumait és egyetemeit kitünő virágzásra s az egész művelt világ által elősmert tekintélyre emelje; avégre, hogy hadserege s ma már épen diplomátiája számára is a népek bámulatát és tiszteletét tényleg kivivja s általában avégre, hogy korunknak egy minden tekintetben hatalmas első rangu államává légyen, nem vólt szüksége sem vérözönnel járó forradalomra, sem egy tollvonással mindent eltörölni és újjáteremteni akaró fejedelmi abszolutismusra, sem nagymérvű s gyakori oktroyálásokra s a chablonok és prokrusztes ágyak különbféle javított és bővített kiadásaira; mert Poroszország egész eddigi fejlődése, lassanként bár, de mindég biztos és meglepő sikerrel, a történeti alapokon történt.

A jogviszonyokra tekintve különösen kiemeli ezt hazánkban is, egyik tekintélyes jogtudósunk Wenzel Gusztáv, aki a Magyar tudományos akadémiának mult évi márc. 20-iki ülésén „Az országos jog és a partikularis jogok közötti viszony hazai jogrendszerünkben“ című értekezést olvasván, ennek folyamán ezt mondja a többek közt: A Poroszországnak nyólc régibb tartományában fenálló 1793-diki „Allgemeines Landrecht für die preussischen Staaten,“ az országos jog és az egyes tartományok, vidékek és helységek partikularis jogai közti viszonyt, egészen sajátlagos módon akkép szabályozza, hogy általános érvénynyel bir ugyan a Landrecht, de csak mint póttörvény, subsidialrecht oly módon, hogy közvetlenül az egyes partikularis jogok alkalmaztatnak, a Landrechtnek pedig csak anyiban van az egyes tartományokban, vidékekben és helységekben kötelező ereje, amenyiben a partikularis jogok nem intézkednek. Azóta a porosz törvényhozás kettős irányban működik. Mert egy részről azon kérdésekre és viszonyokra nézve, hol egyforma szabályozás

mutatkozik szükségesnek, az egész birodalomnak szóló, tehát országos törvényeket alkot; más részről pedig ezek mellett a partikularis jogrendezésnek is fontos tért enged, melyben az egyes vidékek különös szükségleteinek megfelelő szabályok foglaltatnak.“ — „Ettől lényegesen eltér az ausztriai polgári törvénykönyv alaprendszere.“ stb. stb. — Vajha a magyar hazai törvényhozás és kormány intézkedései is, ne anyira az osztrák, mint inkább a porosz irányzatot követték volna, egyebekben is ugyan, de kivált egyházi és iskolai ügyekben. Egyébiránt, Wenzellel együtt mellékesen megjegyezhetünk talán mi is, legalább annyit, hogy még az osztrák törvénykönyv szelleme szerént is, mindenütt ott, ahol pl. törvényesen szentesített kötések (tehát nem pusztá királyi privilégiumok, hanem sokkal magasabb értékű valamik) alkotják a jogviszonyok alapjait, az országos törvényhozás, a partikularis jogokat tiszteletben tartani köteles. *Fiat applicatio!*

Poroszországban tehát, a fentebb említett elvekkel egyezőleg, a lelkészi vizsgára, lelkészképessegre vagyis a lelkészi hivatalra való választhatóságra nézve vannak ugyan egyetemesen kötelező országos alaptörvények és szabályok, amelyek alól kivétel nincs; de már maga a lelkészválasztás és annak alapszabályai rendkívül sokfélék és különbözök, elanyira, hogy az országos alaptörvények azon pontjai között, amelyek a lelkészválasztásról szólnak, mindjárt a legelső szóról-szóra ezt mondja:

„Azt, hogy a lelkészválasztás joga a püspököt, egyházi főtanácsot, valamely magán kegyurat, vagy a gyülekezet tagjait illesse-e: minden egyes tartomány és egyes hely saját különleges rendszabályai határozzák meg közelebbről.“ Mindjárt ezen pont szerént tehát, mely a különböző felekezeteket egyiránt kötelezi, a lehetőségeknek, módosulatoknak temérdek esetei merülhetnek fel, s általánosan kötelező alaptörvényül, nyomban a fentebbi pont után, csak az van még kimondva, hogy „oly egyént, aki a gyülekezettel viszályban vagy ellenségeskedésben él, vagy akinek elvei és erkölcsi

magaviselete ellen a gyülekezetnek alapos kifogása van, sohasem szabad azon gyülekezet lelkészeül feltolni.“

Ezután következnek aztán a kegyurak választási eljárására vonatkozó alapszabályok, de a melyek ismét csak ott érvényesek, ahol az illető egyes helyre vonatkozólag, különleges oklevelek stb. által szabályozva nincs még a választási eljárás. Igenis, mert, hogy mellékesen megjegyezzem, Poroszországban, az evangélikus egyházakra és iskolákra nézve is folyvást fenállanak a pátronátusi viszonyok, jogok, terhek, kötelmek, épenugy mint pl. hazánkban a római katholika egyházra nézve. Így vólt ez egyideig a magyar protestáns gyülekezetekre és iskolákra nézve is, mignem az üldözö klérussal szövetkezett államkormány s magoknak a protestáns földbirtokosoknak részvétlensége és hidegsége, minket a patronatus minden rendszeres javadalmaitól megfosztott, de egyszersemind nyügeitől is megszabadított. Jelenleg már, részemről legalább a magyarországi négy reformált egyházkerületből, hamarjában egyetlenegy helyet is alig lennék képes nevezni, amelyben a szabályszerű patronatus folyvást fenállana. Nem érdekelvén tehát közvetlenül bennünket a poroszországi kegyurak lelkészválasztási módja, az oly gyülekezeteket vegyük egykissé közelebből figyelembe, amelyek a miénkéhez hasonló helyzetben vannak.

Ilyen gyülekezetek már, az egész Poroszország területén W esztfáliában s a Rajnatartományban vannak legnagyobb számmal s ezeknek eljárása reánk nézve anyival érdekesebb és tanulságosabb, mert ezek körében a zsinatpresbyteri egyházalkotmány, már évtizedek óta rendszeresen megállapítva és megszilárdulva van.

Az említett tartományok protestáns egyházának törvénykönyvében, a lelkészi hivatal megürüléséről, betöltéséről és helyettesítéséről a negyedik szakasz vagyis az 53—65. §§-ok szólnak, amelyekhez aztán pontonként a legujabb időkig különbféle pótlások és utasítások járulnak.

53. §. A lelkészi hivatal türességbe jö a lelkésznek ön-

kéntes lemondása, hivataltóli megfosztatása, áthelyezése és halála következtében.

Ha a más helyre költöző lelkész, eddigi helyén még két évet nem töltött, az ő választatásának, meghívásának s beállításának költségei, de csak 80 tallérig, követelhetők, nem magától a lelkésztől, hanem a most választó gyülekezettől az elhagyandó gyülekezet számára.

54. §. A lelkészi hivatal ürességbe jöttét tartozik a presbytérium tüstént bejelenteni az esperestnek.

A hivatalát letevő lelkész, lemondásának elfogadtatása után még hat hétig tartozik szolgálni; e hat hetet búcsúbeszéddel zárja be, s ezzel szolgálata és javadalma megszűnik. Az egyház iratait s az anyakönyveket az esperest jelenlétében, leltár mellett átadja a presbyteriumnak. Eddigi szolgálatáról az esperesttől bizonyítványt nyér.

Ha a lelkész meghal, a presbytérium a temetés utáni 8 nap alatt, az elhunyt kezénél vólt mindenféle egyházi eszközöket, iratokat stb. az esperest jelenlétében általvesz.

Ezen 54. §-hoz különösen a lelkészi javadalomnak, mind az eddigi lelkész vagy annak örökösei, mind az új lelkész érdekébeni tisztába hozására nézve, az esperestek számára részletes pótlékok és utasítások adatnak.

55. §. A lelkésznélküli egyházakban, azon esetben, ha özvegyi év nincs, a prédikálást az illető egyházmegyebeli lelkészjelöltek végzik, és még más egyházmegyéből is oly jelöltek, akiket az esperest saját tetszése szerint, vagy a gyülekezet kívánságára vendégpredikációk tartására felhiv. Az ily jelöltek végzik délután, az ifjuság katébeli nyilvános oktatását is.

A többi lelkészi teendők végzésére, ha a gyülekezetben másik lelkész nincs, a szokás szerint, a szomszéd lelkészek vannak köteleztetve s a stolabeli jövedelem ekkor őket illeti.

56. §. Ha az elhunyt lelkész özvegye vagy árvái a kegy — vagy utóév jótéteményét élvezik, — akkor

az oly gyülekezetekben, amelyekben másik lelkész nincs, az egyházmegye szomszéd lelkészei és jelöltei végzik a pre-

dikálást és kátéoktatást, az esperest által meghatározandó sorrend szerént. Sem díj, sem utiköltséget nem követelhetnek; csupán élelemmel láttatnak el az özvegy vagy árvák által.

A sorrend első bevégződése után, azon lelkészjelöltek (azaz nem csupán a szolgálatban lévő segédlelkészek, hanem mindazok, akik a megszabott vizsgák létetele után, a lelkészi hivatal kándidátusainak vagyis általában a lelkészihivatalra választhatóknak nyilvánítottak) végzik a predikálást, akik próbapredikálásra felhivattak.

Ezután a sorrend ujrakezdődik, mindaddig míg az év vége eljő.

Az előforduló kereszteléseket és esketéseket amenyire csak lehet vasárnapra kell tenni, hogy a sorrendben szolgáló lelkészek elvégezhessek azokat.

A vasárnap nem végezhető teendőket a szomszéd lelkészek végzik, hetenkénti sorrendben, vagy a köztük megállapítandó más rend szerént.

Minden egyéb teendők s különösen az anyakönyvek vezetése s a presbyteriumban való elnöklés végett, az esperest egy helyettest nevez ki a szomszéd lelkészek közül.

57. §. Ha az illető gyülekezetben másik lelkész is van, a vasárnapi és ünnepi predikálásokon kívül, a többi teendőket ez végzi. Szükség esetében azonban, ez is igénybe veheti a szomszéd lelkészek segítségét.

58. §. Oly helyeken, ahol kegyelmi vagy utóév nincs, a hivatal megüresedése után három, a hol van, ott a lelkész halála után 9 hónappal hozzá kell fogni a választáshoz. A kegyelmi év, a halálozás napjától számítva, egy évig és hat hétig tart. (Ennek letelte illetőleg a választás megtörténte után, a lelkészjelöltek díj nélkül szolgálni, többé nem kötelesek.)

59. §. A megürült lelkészi állomást, a gyülekezet vagy annak képviselői szabad választás utján következőleg töltik be:

1. Az esperest próbapredikátióra hívja fel azon lelkészjelölteket, akiket önmaga jónak lát, vagy akiket a gyülekezet vagy annak képviselői meghallgatni kívánnak. Az

illető egyházmegye minden lelkészjelölteinek ott kell lenni a meghívottak között.

2. A próbára menők uti és élelmi költséget nem követelhetnek; magában a gyülekezetben azonban, tisztességesen élelmeztetnek.

3. Rendes lelkésznek nem szabad próbapredikációra ajánlkozni; a gyülekezet azonban felhíhatja őt vendégpredikációra, vagy saját lakhelyén küldöttség által meghallgattathatja, s a küldöttség aztán ennek eredményéről a választóképeseknek jelentést tesz.

4. A választás napja, legalább 14 nappal előbb, templomi szószékből adatik tudtára a gyülekezetnek.

5. Az esperest vagy annak helyettese az egyházmegyei jegyző kíséretében, a választás napján, meghatározott időben, megjelenik a választó gyülekezet templomában.

6. A választás tényét isteni tisztelet nyitja meg.

7. Rögtön az isteni tisztelet után hozzá fognak a választáshoz, melyet az esperest vezet s csak a szavazati joggal bírók vesznek abban részt.

Hogy kik legyenek a lelkészválasztók, — az, a megelőző §§-okból tűnik ki. Nev.

Kétszáznál kevesebb lélekkel bíró gyülekezetekben minden olyan gyülekezeti tag, aki életének 24-dik évét betöltötte s

vagy nyilvános hivatalt visel,

vagy saját üzlettel bír,

vagy saját háztartást vezet.

Botrányos jelleműeket a presbyterium végzésileg megfoszthat a választási jogtól.

Özvegy nőnek oly fija, a ki anyjának háztartását vezeti s életének 24-dik évét betöltötte, szintén választási joggal bír.

Oly gyülekezetekben amelyek kétszáznál több lélekkel bírnak, a presbyterium mellett nagyobb képviseleti gyűlésnek is kell lenni, a gyülekezet népességéhez képest emelkedő számú tagokkal, nevezetesen:

200 — 500 lélek után	16
500 — 1000 lélek után	20
1000 — 2000 lélek után	24
2000 — 5000 lélek után	40
5000-nél több lélek után	60 taggal.

A presbyterium tagjainak száma a legkisebb gyülekezetekben a lelkészen kívül legalább négy, de ezek közzé van számítva a gondnok és a diakónus vagy szegények ápolója is. Hogy a nagyobb gyülekezetekben a népesség arányához képest hány tagból álljon a presbyterium: azt időről időre a képviseleti gyűlés határozza meg. •

A kétszáz léleknél nagyobb népességű gyülekezetekben már, a lelkészválasztási joggal csak a képviseleti gyűlés és a presbyterium tagjai bírnak, együttesen, egy választó testületté olvadva.

Presbyterségre és képviselőségre pedig csak oly egyének választhatók, tehát lelkészválasztási joggal is csak oly önálló gyülekezeti tagok birhatnak, akik életök 24-dik évét betöltötték,
jó hirnevűek s tisztos jelleműek,
az isteni tiszteletben és a szent vacsorában szorgalmatosan részt vesznek.

Térjünk vissza most már magokhoz a választási szabályokhoz!

8. A szavazati joggal bírók felhivatnak, hogy egyenként, azon rendben, a mint a névsorban feljegyezve vannak, lépjenek az asztal elé s jelentsék ki szavazatukat.

9. Mindenki személyesen tartozik szavazni, kivévn ha bizonyos, hogy beteg, vagy elutazott; ez esetben is azonban, csak oly egyén jelentheti ki a távollévő szavazatát, a ki maga is választó.

10. A ki a felhívásra, vagy a választás bezártáig meg nem jelenik, távollévőnek tekintetik s szavazata nem fogadtatik el.

11. Az egyházmegyei jegyző és a presbyterium egy meg-

bizottja minden egyes szavazó neve után feljegyzik annak nevét, akire szavazott.

12. A szavazás bevégezte után megszámláltatnak a szavazatok s akire a beadott szavazatoknak több mint fele ment, elválasztott lelkésznek tekintetik. Szavazatok egyenlősége esetében a sors dönt. — Ha az első szavazásnál senki sem nyert általános többséget, a három legtöbb szavazatot nyert egyén tüzetik ki új szavazásra; ha ekkor sem lesz általános eredmény, a két legtöbb szavazattal bíró bocsáttatik szavazás alá. Szavazatok egyenlősége esetében itt is a sors dönt.

13. A választásról jegyzőkönyv vétetik fel, melyet az esperest, az ő kísérelője és a presbyterek aláírnak.

A választás eredménye, a következő három vasárnapon, a köz isteni tisztelet bezárása előtt, a gyülekezetnek a szószékből tudtára adatik.

14. Az elválasztott ellen, csak az első tudtul adás utáni 14 nap alatt tétethetnek kifogások, és pedig az esperestnél, aki azokat a hely színén, a presbyterium közreműködésével tüstént megvizsgálja és az eredményt, saját véleményével együtt, az illető egyházi főtanácshoz (konzisztorium) felterjeszti.

15. Az elválasztott a gyülekezet nevében a presbyterium által hivatik meg, amely meghívást az esperest s a konzisztorium erősíti meg.

16. Az elválasztottnak négy heti gondolkodási idő engedtetik s ha elfogadja a hivatalt, azt ezen elfogadás utáni kilencz hét alatt elfoglalni is köteles. Ha a meghívott, rendes lelkész, akkor azon pereben, amelyben eddigi hivatalát folytatni megszűnik, új hivatalának jogait és jövedelmét kezdi élvezni.

17. Ha a meghívott tagadó választ ad, ezen válasz utáni négy hét alatt új választáshoz kell fogni.

18. A választási költségek az egyházi közpénztárból s ha ebből nem lehet, a gyülekezet által fedeztetnek.

60. §. Avégre, hogy a meghívó levélben semmi olyan ne legyen ami az egyházi törvényekkel ellenkezik, ellenben mindaz benne legyen, a mit a gyülekezet a meghívottól megkivánni jogosítva van, s amit a lelkész mint szilárd fizetést,

stólajövedelmet és egyéb illetőséget igénybe vehet : minden meghívási okmányt a tartományi zsinat által készített s a választási miniszterium által helybenhagyott minta szerint kell elkészíteni és foganatba venni.

61. §. Az elválasztott lelkészt családjával és holmijával együtt a választó gyülekezet tartozik ingyen elköltöztetni s egyszersmind felavatása és beállítása költségét is viselni.

Lelkészválasztásoknál s beköszönéseknél az egyházi közpénztár rovására tartani lakomákat, — nem szabad.

62. §. Ha az elválasztott egyén még ordinálva, felavatva nincs, akkor az esperest, a beállítás alkalmával, egy hétköznapon, a gyülekezet előtt, több meghívott lelkészek jelenlétében, miután a fogadást letette, a törvényes agenda szerint, kéznek företételével ordinálja őt, s nyomban ezután, az elválasztott tartja beköszöntő beszédét.

63. §. Ha a meghívott már ordinálva van, akkor az esperest csak bevezeti őt s ekkor tartatik a beköszöntő beszéd.

64. §. A felavatás és beállítás megtörténtéről az esperest, a szuperintendens útján jelentést tesz az egyházi főtanácshoz.

65. §. A lelkészi özvegyek kegyelmi vagy utó évére nézve, a következő szabályok állanak fen :

1. Az elhunyt lelkész özvegye s nevetlen gyermekei, a halál napjától számítandó egy évig s hat hétig a lelkészi laknak s minden lelkészi jövedelmeknek teljes használatában maradnak.

2. Ha az elhunyt lelkész már nem állott rendes szolgálatban, hanem nyugalmazva volt, akkor a nyugalomra lépés után elvett nő s született gyermekek, a kegyelmi év jótéteményét nem élvezhetik.

3. Ha a gyülekezet a kegyelmi év eltelte előtt akar lelkészt választani : az özvegygyel s árvákkal ki kell egyezkednie.

A kegyelmi év jótéteményeit, az elhunynak nagykorú gyermekei is élvezik, ha atyai hatalom alatt állottak s önállósággal, saját élelemforrással még nem bírnak.

A kegyelmi év szabályai, minden gyülekezetre nézve

egyiránt kötelezők, — és pedig, az elhunyt lelkész örökösének magán vagyoni állapotára való minden tekintet nélkül.

Im ezekben áll a westfáliai s rajnatartományi evangélikus egyházak jelenleg fenálló lelkészválasztási alapszabályainak veleje. Vannak azonban Poroszországban, még az említett tartományokon kívül is oly gyülekezetek, amelyek a patronátusi viszonyoktól szabadok lévén, magok választják lelkészeiket. Az ilyenekben már, a presbyterium bir azon joggal hogy három választható egyént a gyülekezet számára kijelöljön, és az, csak e három közül tartozik választani, s noha történtek erős mozgalmak a nép érdekében, hogy t. i. az, mások kijelölését is követelhesse: a presbyterium joga megállott rendületlenül. Egyebekben, minden lényeges dolgokra nézve, kisebb nagyobb mértékben a rajna-westfáliai alapszabályok követtetnek, amelyekről mondani sem kell, hogy általában az összes művelt protestans világ előtt kitünő tekintélyvel bírnak, s maga az osztrák kormány is, midőn a magyar protestans egyházat szervezni akarta, vólt azokra némi tekintettel.

Általában a lelkészválasztási ügyek külföldi jelen állapotának s hazai és külföldi multjának szellőztetése, különösen napjainkban nem csekély érdekű s tanulságu lenne főleg reánk magyar reformátusokra nézve. Emmélfogva, ha az idő s körülmények engedni fogják, még én is teszek néhány töredékes pillantást különösen a nép tömeges szabad választására, mert úgy látszik, hogy ez az, amiből nálunk a legtöbb zürzavar és veszély származik.

Az egész ügyre, a lehető legszélesebb körben tekintve, meg nem állhatom, hogy egy eszmét, röviden bár és előlegesen, meg ne jegyezzek. És ez abban áll, hogy alkossuk bár a lehető legtökéletesebb törvényt és utasításokat, mindaz nem fog semmit sem érni, ha nem lesznek férfiak, akik a törvényt fentartani és szigoruan végrehajtani, tömegekkel szintugy mint egyesekkel szemben, egyiránt készek és képesek legyenek. Általában, a magyar reformált egyház kebelében, nem anyira az most a baj, mintha törvényünk nem

volna; hanem inkább az, hogy fent és alant nagyon sokan vannak, akik részint nem ösmerik, részint nem tisztelik a törvényt, sőt dicsőségöket keresik abban, ha azt nyíltan arculverhetik; — s azok között is, akik még hivek a törvény iránt, mily kevesen vannak, akik ezen hűségökről bizonytságot tenni mernének.

A ki a magyar reformált egyház dolgait higgadt figyelemmel kíséri, az bizonynyal szomoruan láthatja, hogy a mi egyházunk testét, az organizmus végfelbomlása fenyegeti és pedig nem a tudomány, nem a haladás, nem az evangyéliomi szabadság hanem egy szerencsétlen szédelgés és pusztító ragály hatása következtében.

R é v é s z Imre.

II.

A biblia vallásos világ-nézlete.

Folytatása Zolmann Tódor „Bibel und Natur“ című műve magyar fordításának IV. fejezet.

Lásd e folyóirat 1876. évi. X. füzetét 417 stb lapokon.

A bibliának azon tételei, a melyek, lényegöket tekintve, a természettudományok körébe tartoznak, mondhatni elsőb fejezeteiben fordulnak elő.

A biblia összes természettudományi tananyaga, az elsőb fejezetekben foglaltatik; ennek kiegészítéséhez a többi könyvek minél kevesebb adalékkal járulnak.

A bibliának első szavai tudvalevőleg ezek :

Kezdetben teremtette Isten a mennyet és földet. Semmi okunk sincs fenakadni azon, hogy a teremtés kifejezésére a zsidó szövegben használt: bara, első sorban metszést, metszés által való alakítást, alkotást jelent; és hogy ezen első sorban vett jelentés szerint egy már előbb létezett világanyagot kell feltételezni. Így van ez a német schaffen szóval is, mely a schöpfen igével ugyanazon fogalomra vihető vissza. Mindenesetre ebből származott a teremtésnek zsidós ker. fogalma t. i. hogy Isten a világanyag lételének végoka, a világ felett álló, személyes létellel bíró legfőbb lény.

A föld képződésének mindenik felsőbb fokozata az Isten szavától függőnek nyilváníttatik : monda Isten. Még ha az őseredeti hagyomány nem úgy használta volna is az első versben említett bar a szót, hogy ezzel egyenesen rámutasson Istennek teremtői művére a világanyag létrehozásában : már ezen szakvakban „monda Isten“, kétségtelenül kiviláglik, hogy a vallásos nézet a teremtés fogalmának legközvetlenebb közelségeig emelkedett.

A biblia nem úgy tünteti fel Istent mint a kinek előbb még a világanyag ellenállását kellett volna leküzdenie. Az ismételve használt „légyen“ szó legkisebb helyet sem enged azon feltevésnek, hogy a világanyag valami ellentállást mutatott volna. Maga Isten az abszolút ellentállási erő. Az ő szava, az ő akaratja, — tény; ez maga elég arra, hogy feltétlenül rendelkezék a világanyag felett. Azonban a föld fejlődése, mégis fokozatos — hat napig tartó munkafolyamban van feltüntetve. Felette jellemző tény ez a biblia vallásos nézetének sajátságos volta mellett. Miért van az, hogy az Izrael nép hagyománya, noha folyvást úgy emlékezik Istenről mint a ki feltétlenül rendelkezik a világanyag felett : mégis nem úgy adja elő a teremtés történetét, mintha Isten az ő teremtő „légyen“ szavával egyszerre állította volna a mindenséget azon fokozatra a melyet az a 6 napi munka folytán ért el? Tény hogy ez így történt, dehát hogyan tudjuk ezt kimagyarázni? A biblia úgy emlékezik Istenről, mint a ki mindenható lévén, az ő saját hatalmának határt szabott, s a világanyagnak — önmagával szemben — önállóságot engedett; ez az önállóság azonban már csak azért is a világanyagnak hozzákötött tulajdona nem lehetett. Sőt Isten azután is abszolút hatalommal rendelkezett felette. Isten hordozza és tartja fenn a világot. Az isteni „légyen“ szó folyvást fentartó alapoka a világrénd lételének. Mi nemesak azt mondhatjuk, hogy isten fejtette ki a világanyagot; hanem a világanyag viszonylagos önállóságára való tekintetből azt is mondhatjuk, hogy a világanyag maga fejtí ki magát az egyes napi munkák folyamában.

Magától értetik azonban, hogy a természet, a dolgok al-

sóbb rendjéből, valamelyik felsőbb rendbe önmagától nem emelkedhetik. Istennek „légyen“ szava nélkül folyvást az alsóbb fokozaton maradna. Az ő viszonylagos önállósága mellett magosabb fejlődési fokozatra magától nem juthat. Mindenik magosabb fejlődési fokozat az Isten akaratjának kiváló tényéből magyarázható ki.

Másfelől Isten az ő „légyen“ szavát a világanyagban is érvényesíti. Semmi újat nem teremt a fejlődés újabb fokozatánál; hanem képesített a világanyag, hogy a fokozatos fejlődés folytán a természeti fokozat legmagosabb lépcsőjére eljuthasson.

A föld fejlődési története, a dolgok azon állapotából indult meg, mely a bibliában t ó h u v a b ó h u jelzőkkel jelezgetik. Ez a pogány mythologiák chaosa — a pogányok előtt is ismeretes volt s következetesnek tekintett; de a zsidó nép előtt, a világanyag felett abszolút hatalommal rendelkező Isten fogalma mellett — merőben következetlennek tünt fel. Ezt is a fenntebbi módszer szerint fejthetjük ki. A mindenható Isten az ő saját hatalmának határt szabott. És az Izrael néphagyományja ezt — az Isten önmaga előtt határszabásának, s a világanyag viszonylagos önállóságának gondolatát visszavezeti a cháószig.

Ez a chaotikus állapot több rendbeli fennakadásokra, következtetésekre s hypothesisekre adott okot.

Isten hogyan teremthetett volna chaost, a ki csakis tökéletes és rendszeres művet állíthat elő? Ezért csúsztták be a menny és föld teremtésébe az ördögről és az angyalok esetről szóló nézleteket. Minek következtében a különben tökéletesnek teremtett föld egészen a chaosba sülyedésig megromlott; a melyből ismét újabb alakban kellett kifejlődnie. Ámde az ily felfogás félreismeri a biblia egyszerű elbeszélését, s olyan nézleteket tulajdonít annak, melyekre az gondolni sem akart, miután a bibliában effélék soha elő nem fordulnak. Már pedig az olyan pontot, mely a hit terét közel érinti p. o. az angyalok esete, hallgatással nem mellőzte volna a biblia.

Azt is kérdésbe tehetni, valyon a t ó h u v a b ó h u alatt

nem a romlás állapotát kell-e érteni? A tóhu va bohu a világ-
anyagoknak azon állapotát jelzi, amelyet a mai természettudo-
mány az elemek gáznemű állapotának jelez; és így azt az ál-
lapotot, a melyben az elemek egymástól elkülönítve, egymás
mellett állottak ugyan, de egymásrā semmi hatást nem gyako-
roltak; — s habár minden erők s tulajdonok birtokában va-
lának, de belőlük a világalak ezután vala kifejlendő. Ez a
lételnek legalsó fokozata. Figyelemmel és vágyakozással
várva a teremtésre hívó szó után.

Egy „légyen“ szóra ez az állapot nem vala előidézhető;
mert a „légyen“ szó föltételez valamit, a mihez intéztessék.

A „légyen“ szó csakis a már teremtett dologhoz oly cél-
ból intézett parancsszó, hogy fejtse ki a benne szendergő erők-
et; s ez jelöli a második teremtési tényt.

A világanyag teremtését meg kellett előznie, az Is-
tennek mintegy önmagávali beszédének, mint történt az
ember teremtése előtt. Azonban a bibliai elbeszélés nem
használja a teremtési tény alsóbb fokozatainál ezt a legma-
gasztosabb jelenséget; hanem csupán a teremtési tény legma-
gasabb fokozatához tartotta fenn. Noha a tóhuvabohu által
jelzett világanyag a legalsó, de nem szükségesképen való
fokozat vala: de mindazáltal egy általában nem olyan, a
melyből a rossz származott volna. Erről a bibliai teremtés tör-
ténete, sőt maga a biblia is semmit nem tud

Megindulván a föld fejlődése — mindig magasabb foko-
zatot ért el.

A világossággal, mely minden lételnek nélkülözhetlen
feltétele — kezdetöket vették a phizikai és khemiai folyama-
tok. Most már különvált a chaoticus anyagból a menny és a
föld, nem különben a szárazföld és a víz.

Majd fellép a szerves élet, kifejlődik a növényzet, miután
a teremtés negyedik napján a napnak részei elkülönítettek,
miáltal ismét magasabb fokozat jeleztetik. Végre megjelenik
az ember.

A vallásos alapnézetet, ezekre vonatkozólag következők-
ben foglalhatjuk. Isten alkotója a rendnek. Megállapított terv-

szerint vezeti a dolgok fejlődését. Nem engedi, hogy a természet az elébbi fokozatok valamelyikébe visszasülyedjen; nem is úgy alkotja a fejlődések fokozatát, hogy az előbbiek megsemmisüljenek, sőt az előbbieket a következők alapjává az alsóbb rendet a felsőbb rendnek, a fizikai és khemiai miveletet az életszervezetnek a növényit, az állatéletnek alapjává és feltételévé rendelte.

A növényi és állatélet kissébb, de szorosan egymáshoz tartozó csoportokra oszlik. Egymástól nemök által különítettnek el, s egyedeik megállapított s egymással közös életrenddel bírnak, melyben boldogoknak érzik magokat és azt önromlásuk nélkül át nem is hághatják.

Isten nem egymástól való elkülönözöttségükben teremti az egyedeket, hanem nembeli összefüggésekben a fajszerinti származás és szaporodás folytán.

Az egyedi létel a fajok talaján alapszik.

Minden megállapított tervnek kitűzött céljának kell lennie. Itt is a cél eszményképe lebeg mindenütt a megállapított terv felett. Az Izrael nép hagyománya tehát Istennek megállapított tervszerinti működését felismervén, nem gondol valami végnélküli fejlődésre; hanem befejezettnek tekinti a fejlődést; mikor a természet elérte az élötte kitűzött célt. Ez a kitűzött cél az ember létele.

Az ember teremtésével megszűnik az Isten munkálata.

Szünet áll be. Annálfogva nem jön elő a dolgok magasabb fokozata. Ez is megzavartatott ugyan az özönviz által, de ismét helyre állítottatott.

Ezen legelsőbb világrendnek nemcsak a földi szerves és szervetlen testek, hanem általában a világtestek is alája vettettek. Ezeknek is követniök kell az egymást felváltó napokat és éjszakákat. Ezen célra szolgálnak azok is, noha nem mondhatjuk, hogy csakis ez volna egyedüli céljuk.

Azon kérdésre, hogy Istennek célja mennyiben éretett el az emberben a feleletet, az Izrael nép hagyománya az ember lényegében találja fel. A természeti rend minden egyéb teremtményei az Isten mindenható erejének alkotásai, melyeket

„légyen“ szavával hozott elő a világanyagból. Most azonban már nem a természethez fordul a teremtő ige; hanem önmagával kezd egy magasztos magánbeszédet, s ennek folytán állítottatott elő az Isten lényegének képmása. „Teremtsünk embert a mi ábrázatunkra és a mi hasonlóságunkra: és uralkodjék a tengernek halain, az égen repdeső madarakon, a barmokon, és mind az egész földön és a földön csúszó-mászó minden állatokon.“ Természeti oldaláról tekintve, az ember is szorosán összekötve van a szárazföldi állati élettel. Ugyanazon teremtés nap köti össze mindeniket, az emberben azonban — ki Isten képére teremtetett — Isten önmagát érte el a teremtés terén s hogy pantheisticus kifejezést használjunk, de a melynek helyesen felfogott theisticus jelentése van: Isten önmagát találta fel. Ennél magosabb fokozat nem lehet. Az emberben a teremtés kezét nyújtja a teremtőnek.

Most egy fontos kérdés merül fel önként előttünk t. i. ez, hogy miben áll az Istennek képe az emberben? Vannak, kik e kérdésre a feleletet azon szavakban keresik, a melyek közvetlenül utánna állanak a bibliában t. i., hogy uralkodjék a tengernek halain stb. Valamint ugyanis Isten uralkodik mindeneken: ugy az ember is mint Istennek képviselője kell, hogy uralkodjék a tenger felett és a földön. Ámde ezen szavak csakis visszafelé a fejlődési fokozatok eddigi sorára tekintvén, arra utalnak, hogy az eddigiekben elérve van a cél, a mennyiben az embernek mindenek alája vettek. Ezek az ember lényegének és hivatásának felsőbbrendű mivoltát tüntetik fel, mely abban áll, hogy a földet hatalma alá vesse, s uralkodjék a föld felett egyszóval a mivelődésben.

Azonban e szempontból kiindulva, az ember figyelme visszafelé irányul, holott az Isten képe egyenesen ég felé emelteti vele szemeit; e kettő nincs egymástól elválasztva. Egyenesen járván az ember, egy tekintettel látja az eget és földet. De össze sem kell e kettőt zavarni. Ezen két szempont jelentőségét hangsúlyozza ama szavakban: Márk VIII. 36. Mit használ az embernek, ha mind e világot

megnyerné is, ha az ő lelkét elveszti. A földön való uralkodás is cél ugyan, de egyszersmind felsőbb cél szolgálataira rendelt eszköz. Az ember a maga valódi célját az Isten országában találja fel. Keressétek mindenek felett az Istennek országát és annak igazságát és minden egyebek megadatnak nektek, azaz az embernek Istenhez való viszonyában az Isten képeire való hasonlatosságban a szeretetben, örömben, hitben, bizalomban, egyszóval mindazon tulajdonokban, melyek az Isten országa fiainak alkatrészeik.

Az Izrael nép hagyománya tehát nem fejt ki előttünk, hogy miben áll az Isten képe az emberen; hanem szemmel láttatja velünk az embernek fellépésében és annak történelmében, mely Istentől közvetlenül vezetett.

Isten az embert az Éden kertébe helyezte, hogy azt őrizze és mívelje. Az ember tehát megbízatást és munkálkodásra való felhívást vett Istentől. Továbbá így szól a hagyomány: Isten megtiltá az embernek, ezt mondván: A kert minden fájának gyümölcséből egyél szabadon; de a jónak és gonosznak tudásának fájának gyümölcséből ne egyél, mert valamely napon abból eéndesz, halálnak halálával halsz meg. És így az ember engedélyt és tilalmat vett Istentől. Ez ismét újabb fejlődési fokozat. Isten beszél az emberrel. Az ember előtt egy teremtményhez sem szólhatott, hogy az azt megértette volna.

Az ember megérti Isten beszédét. Ebben áll az ő képének és hasonlatosságának egyik alapvonása, ennek ad kifejezést a költő eme szavakban:

Wäre nicht das Auge sonnenhaft
Die Sonne würde es nicht erblicken,
Wohnt nicht in uns Gottes eigene Kraft
Wie könnte uns göttliches entzücken.

Az ember Istentől megbízatást és tilalmat vett, de a melyet nem valami kényszerítő szükségérzetből tölt bé. A természet eddigi fejlődési fokozatán a kényszerűség elve uralkodik. A kényszerűség az emberre nézve teendővé lett. Az

ember képességgel bir megérteni az Isten akaratát, ez az ő teendője. Ez a teendő, ez a megbizatas s ez a tilalom szükségesképen feltételezi a szabadságot, azaz annak a lehetőségét, hogy a teendő elmulasztassék, a megbizatas mellőztessék, a tilalom megrontassék. A honnan az Izrael nép hagyománya említést is tesz efféle megrontásról. Most lehet tehát már voltaképp megérteni, hogy az Izrael népe hagyománya miért nem úgy adja elő a teremtés történetét, mintha Isten egy légyen szavával egyszerre állította volna elő a természet legfőbb fokozatát? Az embernek erkölcsi szabadsága a zárpont, a melyhez kellett a természeti fejlődés viszonylagos önállóságának az egyes fokozatokon keresztül jutnia. Isten szabadon engedte bekövetkezni a történetek folyamát annak lehetősége mellett, hogy a történetek folyama az ő törvényébe ütközik. Az ember a fejlődés koronája, erkölcsi oldaláról tekintve is — a szabad akaratban.

Azonban a szabadság az embernek mint teremtménynek lévén tulajdona, nem bir teremtői jelleggel.

Az ember azért teremtett, hogy Isten akaratát betöltse, ugyanazért önmagára nézve sem közönyös dolog az, hogy Isten akaratát betöltse; vagy annak ellene járjon. Visszahatást kell éreznie önmagában, ha Isten akarata ellen határozta el magát valamire. Az a mi saját lényegének emelésére szolgálhat — lealáztatására szolgál saját hibája miatt. Az Izrael népe hagyománya előadja, hogy az emberek bűnösök lettek, ennek következtében Istennek az ő földi életök felett kimondott átkával a halál átkával sujtva a paradicsomból kiűzettek. A föld fejlődése elérte tető pontját. Ennek célja az ember elsüllyed. Ez az a hely, a melynél tisztán kiviláglik, hogy mi az Izrael népe hagyományában többet birunk mint valami szellemdús fő bölcselményét és többet mint a mit valamely nép monda a föld fejlődési korszakától kezdve a távolabb eső korszakoknak elbeszélhet. Az a fő ugyanis, a melyben megfogamzik a föld fokozatos fejlődésének gondolata, ha ezt a gondolatot a chaostól kezdve az ember tényeinek színhelyéig tovább kifejti azon plasticus alakig, a melyben látjuk köröt-

tünk — az a fő lelkesítette a chaosból kifejlődés elmélete által; minden kétségen kívül még egyszer az embernél kezdve az embert is valami szellemi chaosból kifejlesztve juttatta volna el azon fokozatra, a melyen most áll; s épen ez a gondolat lett volna az a mit most a materialismus esudálni való bölcsészetként magasztal, hogy az ember a majom chaosból származott, s ma már ezen fejlődésnek hatodik fokozatára jutott. Az meglehet, hogy a materialisták képezik ezen fokozatot. Belevegynének e chorusba a pantheisták is, azt mondván: hogy a lét és nemlét ugyanazonságától kezdve tart a fejlődés egész Hégelig. Mily közel állott az Izrael népe hagyománya az efféle felfedezéshez!! milyen kár, hogy ide el nem jutott!! évezredek veszték el emiatt!!!

Épen oly kevéssé követte az Izrael népe hagyománya az ősidőkről szólló azon mondákat is, a melyek az emberiség történetének kezdetén aranykorszakról beszéltek, a mely lassanként ezüst, réz, vas korszakokba sülyedt le. Ennek okát a régi mondák az emberiség megromlásában és így erkölcsi okokban keresik. Az Izrael nép hagyománya is fentartja ez erkölcsi mozzanatot; és pedig ezt a legerőteljesebben fogja fel: az Isten akarata feltétlenül betöltendő.

Ha az emberi szabadság ettől elfordul, ha csak egy lépésre is áthágja az Isten akaratát: általános elesés áll be. A töltés egy ponton áttörtetett, s a romlás árvizei elborítják a virányzatot. Az arany korszak nem lassanként mulik el, egyszerre vége van, s a vaskorszak lépett helyébe. Következetesség lett volna itt folyvást vezetni, s végéig lehozni az emberiség történelmét. Hogy továbbra is igen érdekes mozzanatokat mutathat vala fel, következtetni lehet azon irányzatból, a melyet az Izrael nép hagyománya minden ponton szeme előtt tart. A romlás ismét jóvá tétetik.

Az emberiség romlása dacára egy kerülő úton ismét célját éri. Az emberiség történelme Istennek megtartó kezei között az üdv előkészítésének s mindenfelé kiterjesztésének eszköze lesz. Így használja fel az Izrael népe hagyománya a különböző népmondák legdrágább gyöngyeit — s az arany-

korról szóló elbeszéléseket, s így füzi azokba a bölcsészeti rendszerek legdrágább kincseit — az emberiség haladásába, s a legsötétebb mélységből a legragyogóbb magaslatra jutásába vetett hitet. És mily szépen egyesíti az egymással látszólag össze nem egyeztethető ellentéteket, midőn az embernek Istenhez való — a legélesebben felfogott viszonyában jelöli ki a történetek leghathatósabb indokait és tényezőit!

Az első ember elesett. Azonban az eset következése nem csak magára az első emberre, hanem a vele testénél lelkénél fogva ugyanazon nemet képező összes emberiségre is kihatott. Az összes emberiség tisztátalan lett, tőle tehát csakis tisztátalan származhatott. A mi testtől született, test a z. Minthogy pedig az összes emberiség az első pár embertől származott, ugyanezért tetteinek és szenvedéseinek is osztályosává lett: a bűn is tehát az összes emberiségre kiterjedt. Ez az eredet szerinti bűn. Sőt maga a természet is osztályos a lön az emberiség sorsának. Alája vettetett az embernek.

Vele együtt romlásba vitetett. Az emberiség mind egyéni, mind fajbéli élete átokkal sújtatott. A föld csupán arcájának veritékével hozhatja meg gyümölcsét.

Megkeserült a munkának édessége. Fájdalmat okoztak a gyermekek Istennek ime legbecsesebb adományai.

Összeesik az igazsággal az Istennek világigazgatásáról szóló tana is. Isten az ember bűnére való tekintetből, az ő büntetése és javítása céljából hozza reá a rosszat. Ennek az emberre nézve sebesítő, de egyszersmind gyógyító hatása van. A héber irodalom több pontján fel-fel villan az eziránti bizodalom. A ki könyeivel áztatja kenyerét, nem zugolódik Isten ellen, mintha a nyomoruság a teremtő által alkotott világszerkezetnek öseredeti alkatrésze volna; vagy ha zugolódik, az neki bűnül tulajdoníttatik. Hanem a nyomoruság alapokát a bűnben és az összes emberiség bűneiben ismeri fel. Istennek a világot vezető igazgatása a természeti törvények szerint bekövetkező történeteknek mindig a végcélhoz képesti intézése. Ez csuda önmagában véve, azaz a dolgoknak olyan folyamata, melyet csupán a természeti törvények működéséből nem

lehet kimagyarázni; annálfogva feltételezzük a szorosabb értelemben vett csuda fogalmát, mint olyan történetét, mely el-
lenkezni látszik a természet törvényeivel; de csakis látszik,
mert hogyan lehetne nekünk megállapítani a természet törvé-
nyei szerint bekövetkezett történetek határvonalait? Mi ezt
épen úgy nem tehetjük, mint p. o. a néger, ha egy gözgépet
lát, azt valami természetfeletti tüneménynek tekinti, s nem
épen helytelenül, mert az csakugyan természetfeletti, ameny-
nyiben az emberi szellem olyan működésének szüleménye,
mit magából a természetből felfogni s kimagyarázni nem
lehet.

Minden rosznak tetőpontja a halál. Az állatra nézve a
halálban semmi rosz nincsen; mert a halálnak ránézve nincs
semmi fulánkja. Az állat nem is ismeri a halált, ez ránézve
merőben természetszerűség. De az emberre nézve másként
van a dolog, miután az ember nemcsak természeti, hanem ki-
válólag Isten képére teremtett lény. A halál az ő földi termé-
szetén alapszik, az ő földi természete emeltetett ki azon sza-
vakban, a melyek hozzá a bűn átkával egyidejűleg intéztet-
tek: Por vagy s porrá kell lenned tényképen kimon-
datott, hogy az ember földből való, hogy a természet alapján
áll; kimondatott ebből folyólag, hogy eredeti természetéhez
kell visszatérnie.

Minthogy ez általában s épen átokkal mondatott ki, sej-
tenünk engedi az Izrael népe hagyománya, hogy ő az ember
sorsának végét másképen gondolta eredetileg. Mily győzelmi
hangon adja elő az embert teremtő Istenről, teremtsünk
embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra. S mily szomoruan zárja be Istennek a paradicsomban előadott
szavait! Porrá léssesz, melyből vétettél. Mintha
az isteni képmás feledékenységbe ment volna, — a porba száll
alá. A halál az ő természetéhez tartozik. A halál azonban
csakis a bűn miatt lett valóságga. A természeti oldal tulnyo-
móvá lett.

Itt legördül a függöny, s csak az Izrael nép történelmé-
nek második részében gördül fel ismét. Az új szövetségben a

hit, valóságnak látja a halottak feltámadását, mely az Izrael népe reményében lassanként megérelődött, s győzelemteljes bizonyossággá és a halottak feltámadásának zálogává lön.

Krisztus az emberiség eszményképe, az Izrael népe kebelében született; de nem az emberiség természetszerű fejlődésének, hanem egy újabb teremtoi légyen szónak ereje által. Az igazságnak ezen fokozata a réginek alapján állott elő.

Noha Krisztus a bűnnel folytatott harcában tisztán maradt: mindazáltal belépvén a világ jelenlegi erkölesi rendjébe, — mely a bűn befolyása alatt állott — szenvedett és meghalt. Ámde ez a halál, az ő szabad ténye vala. A halálnak ő rajta semmi hatalma nem volt. Ismét kikelt a koporsóból.

Krisztus a bűn mélységéből az ő saját magaslatára emeli fel az ő bemehívöket s az ő életének osztályosait. Ez üdvre minden népek elhivatvák. Mert az emberiség mint Ádámban: ugy a Krisztusban is egységet képez.

A Krisztus feltámadásában a hívöknek záloguk van az ő saját feltámadásuk felöl. Midön ez megtörténik: megszünik Istennek jelenlegi világigazgatása, mert ennek alapoka — a bűn nem léssen többé. Az Isten országa láthatóvá lesz, a természet megszabadul a szolgaság igájától, s magasabb rendü Isten igazgatásnak vettetik alája. A világ az emberrel együtt megdicsöitetik a föltámadásban.

A materialismus iszonyodva fordul el minden érzékfelettöt, minden csudától, s a világot igazgató Istentöt, söt még a szabad akarattöt és épen a lélektöt is. Természetesen! Mert hiszen reá nézve semmi nincs egyéb, — az anyagon s ennek erején kívül. Ez reá nézve az egyetlen, a legföbb, a legutolsó. A bibliai nézlet szerint, az anyagi világ — csak szüleménye az isteni erőnek és működési tere a teremtett léleknek; ugyanazért a létel s a természet törvényei, előtte nem a legföbbek, nem az utolsók és irányadóok. Az eddigieket tehát a bibliai vallásos világnézletnek ime zárszavaiban foglalhatjuk össze: a lélek az első, a legföbb az utolsó minden lehető anyag és ennek minden lehető célja felett.

Már most próbáljuk egybevetni az írásbeli íme kijelentet igazságokkal a természet könyvének kijelentéseit.

(Folytatása következik.)

P á p a y Imre.

III.

A szocialismus.*)

Ez is a modern kor szülötte. Az első böcsöt e rakoncátlan kised számára, Proudhon és a francia forradalom gyalulták össze; s ma már Európának nagy része azon töri fejét, hogy vajjon mint lehetne a folytonosan nyugtalan természetű férfiú részére oly eledelről gondoskodni, mely kielégithetlennelátszó éhségénémileg fékezné, sőt talán le is csilapithatná.

Az optimista államférfiak nem tartják ugyan valami nagyon veszedelmesnek a dolgot. Azt mondják ezek egész nyugodtan: a szocial-demokratismus kihalófélben van s legvilágosabban mutatja ezt az, hogy a strikesok (sztrájkok) ma már csakis kivételesen fordulnak elő. Ezt mi is megengedjük; de, ha megnézzük ám azt a lázas tevékenységet, melyet a szocialismus épen napjainkban az alsóbb néposztály megnyerése érdekében elkövet: akkor minden esetre látni fogjuk, hogy a szocialismus ma már igenis egy veszélyes hatalom, melylyel az ellenfélnek alapjában meg kell ismerkedni, hogy így aztán a legalkalmasabb fegyvereket használhassa fel annak végmegsemmisítésére!

Igaz ugyan, hogy mi még meglehetősen szerencsés viszonyok közt élünk, amennyiben a szocialismus nálunk nem ütötte fel oly hatalmasan féktelen fejét, mint Anglia, Helvétia, Németon**) és Franciaország népesebb városaiban; de ki fog

*) Zeitfragen des christlichen Volkslebens. Band I. Heft 2. Der Socialismus von Dr. Geffcken. Frankfurt a. M. Verlag der Zimmer'schen Buchhandlung. 1876. Ára 1 márk.

**) A szocial-demokratiának Németországban legelterjedtebb orgonuma a „Volksstaat“ című Lipsében megjelenő napi lap. E lapnak egyik múlt évi számában a következőket olvashatjuk: „Teljesen lehe-

jótállani a jövőért? ki tudja hogy vajjon azon táborozás, melylyel a legnagyobb időkben már Ausztriában is tatálkozunk, nem fog e nálunk is toborzani a szocialismus hadserege számára? Jó lesz tehát előre is résen lennünk; s ugyanazért felle kivánatos, hogy e nagy fontosságú kérdést minél több-ször szellőztessük.

A legnagyobb veszély a jövőt illetőleg mindenesetre abban rejlik, hogy a politikai sajtó nagy része, ma már csaknem minden tartományban, egyenesen és nyíltan oly elveket hirdet, melyek épen a szocialismus malmára hajtják a vizet. Azon lapok pedig, melyek már a szocialismus szolgálatába be is állottak, egyenesen odajutottak, hogy nálok tulajdonképen erkölcsiségről még csak szó sem lehet. Nem ritkán lehet olvasni bennök a következő absurdumokat: „A haza és nemzetiségröli eszmék nem egyebek, mint elavult tévedések, melyeket királyok és papok, a különféle népeknek szolgálkká tevésére találtak fel . . . Csak az emberiség a valódi igazság. . . . A világ történelem legfényesebb alakjai a párizsi communismus hősei és vértanui voltak. . . . A házasság helyét a szabad szerelemnek (amour libre) kell felváltani. . . . A gyermekeket az államnak egyenlően és közkölségen kell felnevelni. Mindenekelőtt azonban az Istenbenvaló hitet, mint az emberi társadalom elavult szegletkövét, kell helyéből elmozdítani és összezuzni. Épen ezért akarta a párizsi commune mindazoktól, akik még e hitet erősen fentartották, a szavazatijogot is megtagadni.

Csak nem régen is a lipesei „Volksstaat“ a legutálatosabb dühösséggel és a legnagyobb elkeseredéssel kelt ki a britt biblia társulat ellen, mely évenként 6 millió a e. forint

tetlen az, hogy mi mindaddig többségre vergődünk, míg az u. n. földmives osztály tőlünk távol áll. . . . A földmives — köszönet az ő politikai önállótlanságának — még ma is a legerősebb, sőt mondhatjuk, a legbiztosabb támasza a reactionnak. . . . A földmives az, ki, ha végletekre ragadtatik, a harcot minden jogtalanság és tyranismus ellenében kétségbeesve felveszi, s testvéri üdvözetül a szabadságértlángoló kebelbe ólomgolyót küld. . . .

A szocial-demokratismus Némethonban jelenleg több mint 40 lappal rendelkezik. Nevezetesebbek ezek közt: „Berliner Freie Presse“; és egy képes lap „Die neue Welt.“

jövedelemmel renkelkezik. Ugyanekkor hozzá teszi: „Was könnten wir auch nur mit dem hundersten Theile dieser Summe vollbringen! Wie armselig nehmen sich die Zahlen unserer Partierechnungen dagegen aus! So ist es aber in dieser besten der Welten: Lüge, die freche Metze wird mit Schätzen überhäuft, indess Wahrheit, das Bettelkind in Lumpen geht“ S ha még tekintetbe vesszük azt, hogy ugyancsak e dicső lap épen a napokban egész komolysággal kérdi: „ hogy vajon a szocialismus foghatott volna-e a munkához előrelátóbban, mérsékeltebben és józanabban mint épen Párizsban az 1871-dik év tavaszán? — akkor bátran állíthatjuk a derék stassburgi lelkész Dr. Geffckennel, hogyha a szocial-demokratáknak tulajdonkép hatalmukban állana, nem fognának egy cseppet sem késedelmezni, a nagyobb városokat ugyanazon petróleummal világítani ki, a mely Párizsnak ötszörösen többbe került, mint maga az egész német ostrom.

Az is világos tény ám, hogy nem mindenek, kik magokat szocial-demokratáknak nevezik vannak kellőkép tisztában elvök következménye felett; s a nagy többség egyszerűen csak a koripheusok után rohan. Az is jellemző még, hogy a szocial-demokraták, a kik tulajdonképen minden fenálló rendet lerombolni akarnak, vezetőiket oly vakon követik mint az ultramontánok az ő papjaikat; mely vezetők pedig mint erkölcsi példány képek, egyáltalában nem ütik meg a kellő mértéket. S magában Némethonban is, mint Dr. Geffcken megjegyzi, a szocialis-mozgalom oly egyéntől indult ki, ki a maga szép képzettségét az osztálygyűlölség felköltésére használta fel, de a ki nem épen becsületesen szerzett vagyonából a szegény nép éhségének csillapítására soha egy tallért sem áldozott! Kétségtelesen vannak e vezetők közt becsületes fanatikusok is, de mindannyian a legocsmányabb módon hizelegnek az alsóbb néposztálynak; s a hol hibáik elpalástolhatlanok, ott ugy tüntetik azokat fel, mint a jelenlegi társulatok közös bűneit.

De hát miként lehetséges az mégis, hogy a szocialismus ma már Európa csaknem minden államában oly nagy mérvű elterjedést nyert? Vajjon pusztá chimaerák hozták-e azt létre,

vagy pedig van valami bennök, a mi az igazságnak és jogsultságnak megfelel?

Hogy e kérdésekre már legalább megközelítő feleletet adhassunk, vizsgáljuk meg :

I-szor. Mi a szocialismus?

II-szor. Honnan ered az?

III-szor. Micsoda a mi teendők avval szemben?

I.

Hogy a szocialismust lényegileg annál helyesebben megismerhessük, nem szabad annak egyes kinövéseinél megállapodnunk, hanem egészen azon gyökerekig le kell szállanunk, melyekből az a maga tápláló nedvét és erejét meríti. Azon minden isteni és emberi rend elleni vad ellenségeskedés, mely a mai szocial-demokratismusból kétségtelenül feltalálható, ép oly kevéssé alkotja a szocialismus valódi lényegét, mint egy Fourier és Enfantinnak eszelösködései. A szocialismus alapeszméjében a házasság megszüntetése épen nem tanítatik; maga Proudhon is egyik legbuzgóbb védője a házasságnak, a mennyiben szerinte oly tiszta intézmény az, melyben az önfeláldozást legcélszerűbben meg lehet tanulni. Az is helytelen vélekedés, mintha a szocialismus a saját tulajdon megszüntetni akarná, sőt még az örökösödési jog eltörlése sem feszik az ő principiumában.

Ha tehát már most a mai socialismus valódi lényegét akarjuk megismerni : úgy mindenekelőtt annak legfőbb képviselőjének, a londoni Dr. Marx Károlynak nézeteivel kell bővebben foglalkoznunk, kinek szocialistikus eszméi „Tőke“ (The Capital) című művében vannak lefektetve. Igaz ugyan, hogy a modern szocialismus alapeszméit ott találjuk, már a francia forradalomban; az is igaz, hogy Lassalle*) által még

*) Lassalle, a németföldön kiválóan ösmert szocialista izgató, kétségtelenül egyik az ujjabkor legjelentékenyebb agitátorainak; s dacára azon üres frázisoknak, melyeket műveiben felhasznál, ékesszólásában van valami, a mi bennünket Mirabeaura emlékeztet. Különbösen iratai nagy részében (Arbeiter Katechismus. Die Wissenschaft und die Arbeiter) a lelkiismeretlen demagógnak arcátlansága, minden percen nyíltan előtérbe lép.

nagyobb jelentőséget nyert az; — csakhogy maga Lassale is tanának magvát épen Marxtól kölcsönözte, amiért ez őtet keményen meg is leckéztette.

A szocialismus főkövetelménye mindenesetre a vagyon és munkafelosztásban áll; a kivitelre nézve azonban eltérnek a szocialisták egymástól. Proudhon a sajátkeresetet még meg akarta tartani, sőt a munkának orgonizálását valóságos örjögésnek nevezte el: ő csakis a hitelt akarta emelni és pedig egy általános népbank felállítása által. Lassale ellenben elveti ezt, hanem helyette bizonyos terményegyletek létrehozását ohajtja, és pedig államsegélyvel biztosítva. Marx pedig mindezek ellenében a tüke eltörlését indítványozza, melynek halálórája nézete szerint ugyis ütött már.

Eltékintve már itt minden mellékes kérdésektől, a földolog mindenesetre a munkaszabályozása s evvel összekötetésben a fizetés vagy megjutalmazás lenne. De hát épen az a lényeges kérdés, hogy vajjon ez miként történhetnék meg? Mint lenne már az lehetséges, hogy a megjutalmazás alkalmával a helyes közéletet feltalálhassák? Hisz, hogyha minden egyes személyt külön kikérdeznénk, hogy vajjon mit óhajtana, akkor a követelmények nagyon is egyenlőtlenül fognának kiütni? Az egyik p. o. odanyilatkoznék, hogy az ő egészsége kiválólag megköveteli a hus táplálékot; a másik bizonyos mennyiségű bort óhajtana; a harmadik pedig mindkettőt elvetné, minthogy szerint a tej és hüvelyes veteményekkel táplálkozás sokkal célszerűbb. A megjutalmazás, a szükségletek kielégítése már csak is a szociál állam hivatalnokai által történhetnék meg; csakhogy ezek, ezáltal oly nehéz feladatot vállalhatnának magokra, melynek betöltése, minden emberi értelmet és akaratot fölülhalad. Arról mégcsak nem is szólva, hogy oly számításnál, mely csakugyan emberek által történik meg, mennyi sok hiha jöhet elő: világos tény, hogy ily ropant szükségletnél a költségvetés tökéletesen lehetetlen, mint-hogy ez folytonos ingadozásnak van alávetve. Így p. o. egy erős tél alkalmával több tüzifára és köszénre vanszükség, mint egy gyenge és szelid télben; hogy lehetne már aztán előre meg-

határozni, vajjon melyik fog a kettő közül bekövetkezni? Épen így áll a dolog a terményekre nézve is. Az még magában véve nem elég, hogy ennyi és ennyi kilogramm búzát megrendeljük, mert hiszen ezért még fizetni is kell; s ez pedig egyfelől a munkások szorgalmától, másfelől pedig sok mellékkörülményektől függ, melyeket pedig előre látni épen nem lehet. Az is megtörténhetik, hogy valamelyik tartományban az aratás rosszul ütött ki; tehát csakis a fele termett meg annak, mennyit a lakosság szükséglete igényel, honan fogják már a hiányzó összeget előteremteni? A szocialisták már erre egyszerűen azt felelik, hogy ez nagyon is könnyű dolog, a szomszéd tartományokból, melyek ugyis többel rendelkeznek mint nekik szükséges, be lehet azokat szerezni. De ha nem, mit csinál aztán a szocialista állam? Meglehet ugyan, hogy több köszene van, mint a mennyi neki szükséges. De hátha aztán azon tartomány, honnan búzát szeretne szállítani hasonlóan elég köszénnel rendelkezik? Nem tesz semmit; akkor van pénz, majd avval fizet az. De hátha a pénznek nincs semmi becsé és értéke. . . . ?

A mi pedig a munka felosztást illeti: e tekintetben is roppant nehézségekkel találkozik a szocialista állam. Mert hiába már az csak úgy van, hogy az utczaseprő jobb szeretne kereskedő lenni, mint a mely állapot is több jövedelmet biztosíthat az ő számára, Fouriernek azon állítása, hogy minden embernek van egy bizonyos munkanemhez hajlandósága, melyet aztán egész odaadással és szenvedélylyel viszvégebe, a földolog csakis annak feltalálása lévén, — sokkal naivabb mintsem azt mégcsak komolyan figyelembe vehetnök is; különösen pedig, hogyha a teherhordókat és kötöröket sem hagyjuk ki a számításból. A hivatását tehát mindenkinek a szocialista állam tartoznék kimutatni, az már aztán mindegy, hogy vajjon az illető hajlamának megfelel-e az, vagy pedig nem? Hogy aztán már itt sok hiba és tökéletlenség történnék meg: azt még csak felesleges is mutogatnunk. Ha ez valóban így fogna történni, akkor az ilyenmü szabad szocialista állammal szemben, bármelyik zsarnok rendőr-állam is csak gyermekjáték volna.

S azon munkás, a ki jelenleg azt állítja, hogy ő tulajdonkép hivatásának megválasztásánál tényleg egészen rabszolga: akkor aztán törvényileg is azzá lenne; mert hiába a kényszer csak kényszer marad, akár a mai rendőr, akár pedig a jövő szocialista állam hivatalnokaitól gyakoroltassék is az. És ha már ennek ellenében azt hoznák fel, hogy akkor aztán legalább a munkásnak a maga kenyere biztosítva lenne: azt felelhetjük rá, hogy a rabszolga se panaszkodhatik e tekintetben, amennyiben urának mindenestre érdekében áll ötöt eltartani.

Lássuk végre magát a munkát. A pusztá kijelölés és annak elfogadásával még mi se történt; itt minden csak is attól függ, hogy vajjon mit érhet el már a szocialista állam ez által? Mindenesetre keveset, vagy pedig épen semmit. Ma még meg van legalább nálunk a magunkért és családunkért gondoskodó munkálkodási ösztön; s épen abban fekszik az inger, hogy minél kevesebb költséggel, minél többet teremthesünk elő. Ez a buzdító ok a szocialista államban okvetetlen eltűnnék. Igen, mert a munka egyformán levén dijjazva, senki sem fogná magának a fáradságot venni, nehezebb mesterséget választani ki és tanulni meg, minthogy biztosan tudja, hogy ő tulajdonkép csak annyi jövedelmet kap, mint az, kinek munkája kevés, vagy pedig épen semmi fáradsággal nem jár. Ha pedig már szocialista állam ezt megakarván szüntetni, kényszerítő eszközökhöz nyul: akkor azt igenis elérheti, hogy valaki p. o. orvos legyen, de azt soha sem, hogy az aztán derék és szorgalmas orvossá váljék. Az pedig, hogy az ember ama személyes érdekek nélkül, saját jó szántából, oly szorgalmas legyen mint Fourier gondolja, épen olyan hihetetlen mint Louis Blancnak azon állítása, hogy az ember márcsak becsületérből is tenni fogná azt, mert jól tudja, hogy korhelységével csak az egésznek árthatna. Az ugyan kétségtelen tény, hogy vannak olyan egyének, kik nemesebb ösztöntől vezéreltetve, a közvagyon és jóllét érdekében egész odaadással fognának működni, de ezt az egész tömegetől elvárni, mihelyt a saját szükség és érdek közre nem működik, lélektá-

nilag absurdum! Ha pedig a szocialismus megengedi, hogy a nehezebb és fontosabb munka jobban és becsületesebben megjutalmaztassék, mint a könnyebb és csekélyebb: akkor megtagadta saját álláspontját; s minn nyugszik aztán az átlagos napi munka? Ettől azonban távol vannak a mi szocialista jó uraink; úgy annyira, hogy Louis Blanc p. o. nemcsak minden munkát egyenlően akarna megfizetni, hanem ellenkezőleg egészen megfordított egyenlőtlenséget követelt, nevezetesen: hogy a fizetés ne a munka, hanem a szükséghez mérve történjék. E szerint már mentől többet teljesíthet valaki, annál több munkát kell neki adni, a miért ez mégis csak épen annyi fizetést kapjon, mint a mennyire szüksége van; s így aztán már a gyenge s talán épen ügyetlen munkás, de a kinek sok gyermeke van, több fizetést kap, mint egy derék munkás, de nőtlen egyén. Ez már épen a szocialismus legnagyobb gyarlósága és tökéletlensége; ha pedig ezt az axiomát feladta: akkor az ő jövő államának kártyavára tüstént összeomlik.

II.

Ha már a szocialismus alapelvei ennyire tökéletlenek, honnan van az mégis, hogy ma már az oly nagy hatalommá nőtte ki magát? Honnan ered a szocialismus maga? Kétségtelenül ennek forrását sehol másutt, mint egyedül a liberalismusban kell keresnünk. Ez alatt már oly világnézetet értünk, mely abból indul ki, hogy a természettől minden emberek egyenlő joggal és tehetséggel vannak felruházva. E szempontból kiindulva ugyan ismét különféle pártok alakulnak, melyek, jóllehet egymást élénken meghurcolják, mégis az alapelv mindeniknél egy és ugyanaz marad.

Hogy az emberek erő és tehetség tekintetében tényleg nagyon is hasonlótlanok: ezt minden mélyebb lélektani bizonyítgatás nélkül bárki is könnyen beláthatja. És mégis a liberalismus vagy azt hirdeti Rousseauval, hogy ez a természeti egyenlőtlenség épen nem jöhet tekintetbe avval egybevetve, mi nevelés és tanítás által nyeretik; s hogy az ember természet szerént jó és ilyen is marad; vagy pedig azt: igaz ugyan,

hogy az emberek természet szerint nem egyenlők, de annyival inkább kötelességünk e hasonlótlanyságot legalább az által kiegyenliteni, hogy mindenkinek egyenlő jogot adjunk, vagy pedig még inkább ezt: egyenlő jogok ott nem létezhetnek, hol az eszköz hiányzik azok megvalósítására, ugyanazért oly eszközök felállításáról kell gondoskodni, hogy e természeti egyenlőtlenység okvetetlen megszűnjék, vagy legalább is kiegyenlítettessék.

Az első már mérsékelt liberalis irány, mely az egyén természeti szabadságára fekteti a fősúlyt, a második demokratikus, mely mindenek jogainak egyenlőségét hangsúlyozza; a harmadik szocialisztikus, mely azt hirdeti, hogy a jogok egyenlőtleniségének elismerése semmit sem használ, hanem sokkal inkább a jogok gyakorlása a fődolog; ugyanazért mindenkit olyan állapotba kell helyeznünk, hogy a neki kölesönzöti jogokat egyenlően gyakorolhassa.

Tagadhatlan igazság, hogy mind a három iránynak megvannak a maga jogosultságai, melyek azonban soha meg nem valósulhatnak, mivel mindanyian téves alapelvekből indulnak ki. E kiindulási szempontból tekintve e különféle irányzatokat, a második következetesebb mint az első, s a harmadik pedig méginkább mint a második; esakhogy végeredményileg mindegyik oly téves és hamis, mint maga azon szempont, melyből kiindulnak.

Igaz, hogy minden emberek egyenlők annyiban, hogy mindnyájan erkölcsileg nemes lények s halhatatlan teremtményei Istennek; s ebből már önként következnek némi egyetemleges jogok, legelőször is pedig azok, melyek magát a személyt illetik, vagyis a személyes jogok.

A rabszolgaság, mely ezt tagadja, s az emberrel csak mint dologgal bánik el, mindenesetre a legnagyobb jogtalanság; s épen már annak elismerése mellett, hogy az ember jogszemély, lehet követelnie, hogy az ő szabadságát senki meg ne sértse; hogy ugy szellemi, mint testi adományát Istennek, szabadon használhassa, addig míg ő másoknak is ártalmára nincsen; hogy az ember saját tartózkodási helyét magának

kiválaszthassa, nézeteit szabadon képezhesse, s a törvények korlátain belől bátran nyilváníthassa is; s végre, hogy ő e jogok védelmére szükség esetében az államnál védelemre is találhasson. Minden más egyéb dolgokban az emberek nagyon, de nagyon egyenlőtlenek. A legnagyobb egyenlőtlenség pedig épen a nemi különbség. Ugy a férfi mint a nő, a természettől különbözőleg levén képeztetve: okvetetlen különböző álláspont elfoglalására vannak utalva. Ide járul még a kor, nemkülönben a birtok, születés és állapot közti egyenlőtlenség is.

Hiába zugalódnak e tényleges egyenlőtlenség ellen, azal soha sem teszünk egy négert sem fehérré, s egy hülyét sem okossá; s ha valaki már ez egyenlőtlenséget ignorálni akarja, az csakis képtelenségekre vetemedik

III.

Miután a liberálismus, mint a szocialismus létrehozója és teremtője, nem képes annak legyőzésére, most már az a főkérdés, hogy mi a mi teendők a szocialismussal szemben; és pedig mit tehet az állam maga, mit pedig egyes egyének?

Tagadhatlan, hogy vannak olyanok, kik e kérdésre igen könnyen megfelelnek, nevezetesen azt mondják: miután a szocialismus alapelvei képtelenek, hadd tanulják meg ezt épen saját káruk által annak követői; ha pedig a törvényt valamikép megsértik: akkor meg kell őket példásan büntetni, és hogyha az ő agyrémeiket forradalom által akarják megvalósítani: kérlelhetlenül fegyveres erővel kell őket tönkretenni.

Mindenesetre kötelessége az államnak minden oly támadást, mely saját élete ellen intéztetik, a legnagyobb erélylyel visszautasítani, csak hogy itt is inkább az eszélyesség mint a karhatalom legyen irányadó.

Mindenekelőtt pedig főkötelessége a nőnek állását, mint a mely a háznak és jövő nemzedéknek legbiztosabb öre, lehetőleg mególtalmazni. Kötelessége az államnak a felett örködni, hogy ugy a nők, mint a gyermekeknek munkaideje pontosan meg legyen határozva; s különösen arra ügyelni, hogy a gyermekek 14 éves korukig iskolakötelesek maradjanak; s

nehezebb, erejüket talán tulfeszítő munkára az első években ne alkalmazzassanak. S a mi már legfőbb, eltekintve a dolog vallásos oldalától, különösen a vasárnapi munka az, melyet az államnak okvetetlen be kell szüntetni. Hisz a különböző államok ugyis meggyőződhetek már arról, hogy az embernek szüksége van hetenként egy nyugalomnapra; úgyhogy a vasárnapi munka csakis egyes nélkülözhetlenebb eseteknél, mint p. o. a vasut és távvidénál engedhető meg. De meg különben se feledjük el, hogy épen a legmunkásabb nemzetek, mint p. o. az angolok, skótok és zsidók azok kik az ünnepnapokat a legnagyobb lelkiismeretességgel és pontossággal tartják meg.

Épen azért az államnak nemcsak joga, de kötelessége is a munkásnak nyugalmat biztosítani; az aztán nem az ő, hanem az egyház feladata lesz arról gondoskodni, hogy vajjon e nyugalom vallásos épületességre fordíttatik-e? Az azonban mégis kötelessége, hogy népművelési intézmények, p. o. vasárnapi iskolák felállítása által, ez a nap lehető legcélszerűbben felhasználtassék.

Fellette nagy fontosságú már az u. n. munkásosztálynak szellemi képzése is. Ez azon egyedüli kincs, mely ahoz képest többszöröződik meg, a mint a nép között minden oldalról elterjesztetik; ez pedig épen kitünő tanítás és a népiskolák minél nagyobb számban való felállítása által érhető el. Kötelessége még e téren az államnak az általános iskolakötelezettséget egész szigorúsággal életbeléptetni, valamint az ingyeniskoláztatást a legutolsó községben is megvalósítani. Az azonban igen nagy tévedés lenne, ha a népiskolák életrevalóságát tulfeszített követelések által akarnók elérni, melyeknek azok — mint a körülmények is mutatják. — sohasem felelhetnének meg; mert hiszen az ilyenek által csak látszólagos és félképzettség mozdíttatnék elé! Különösen áll ez az u. n. művelődési egyletekről, melyek az alsóbb néposztályok közt, a jelenkor minden fontosabb kérdéseit, népszerű modorban, úgy szóval mint írásban terjeszgetik; és a melyek pedig rendesen a leghatalmasab kép-

zési eszközt a vallást elvileg kizárni szokták. Mindenesetre ez már magábanvéve óriási tévedés. Különben is ne feledjük el soha, hogy az emberek felett a pusztá tudatnak mindaddig nincs semmi hatalma, míg az akarat és szívnek kiképzése elhanyagoltatik. Igaz marad az örökké, a mit a nagy Wellington herceg egykor mondott: „The teaching without religion only makes cunning devils.“ (A vallás nélküli oktatás csakis gonosz ördögöket nevel.)

Egyik igen fontos teendője az államnak még arról is gondoskodni, hogy a munkások lakhelyei, különösen pedig a nagyobb gyárvárosokban, célszerűen legyenek építve, melyeknek rossz készülétük igen sokszor a legborzasztóbb fizikai és erkölcsi bajoknak lesznek okaivá. Természetesen az állam maga mint ilyen a munkások számára nem építtethet lakosztályokat, de igenis kötelessége ellenőrködni, hogy az u. n. építőtársulatok oly lakokat ne csináltassanak, melyek az egészségnek ártalmára lehetnének. Evvel összeköttetésben felemlítjük még, célszerű mosó és fürdőházak építését; valamint a nyilvános parkok létesítésére vonatkozó kötelességeit is az államnak.

A mi pedig az egyes tulajdonosoknak kötelességét szemben a munkásosztálylyal illeti: ezek sokkal számosabbak és aprólékosabbak is, mint sem azt egy ily tendenciájú lapban részletesen előadhatnók.

A földolog mindenesetre az, hogy a birtokososztályt a legnemesebb emberbaráti szeretet hassa át a munkásosztálylyal szemben. Ha ez nála nem hiányzik: akkor az azokrai hatás sem fog elmaradni. Különben is ne feledjük el, hogy a munkások nagy száma, a szociál-demokrata vezéreket vakon, nem pedig nyereségvágy vagy pedig épen rosszszándékból követi. Hogy azonban ezek e mellett, más befolyások iránt épen nem érzéketlenek, mutatja az, hogyha érzik azt, hogy sorsukon valóban könnyíteni, segíteni akarnak: akkor megadják magukat s hiven engedelmeskednek. Az pedig kétségtelenül igaz, hogy a szociál-demokratizmus sehhol sem verhet biztos gyökeret, a hol még valódi vallásosság honol!

Ennyit röviden Geffckennek a szocialismusról irt kitünő röpirata nyomán. A „Figyelmező“*) ugyan szellőztette már, és pedig épen a szerkesztő tollából, e nagy fontosságú kérdést. Mi azonban ismét jónak láttuk azt feleleveníteni; annyi-
val is inkább, mert az időkjelei odamutatnak, hogy az efféle hamis áramlatok mint p. o. tökéletlen modernismus, csalfa liberalismus, internationalismus stb., melyek külföldön már egész nagyságukban rontanak és pusztítanak, már-már nemcsak a mi hazánkba, hanem prot. egyházunkba is kezdenek beszivárogni. E hamis áramlatoknak egyike, a szocialismus pedig, ma már oly nagy hatalommá nőtte ki magát, hogy annak jelentősége nemcsak az államot, hanem magát az egyházat is mélyen érdekli. E téren tehát maga az egyház sem maradhat közömbös. A prot. lelkésznek egyik főfeladata épen abban állana, hogy az efféle korszerű kérdésekkel minél bővebben és alaposabban megismerkedjék. S ha csakugyan e veszélyes baj nálunk is felütné fejét: akkor tudni fogja, hogy mi lesz az ő feladata ez áramlattal szemben. Mindenesetre a tárgy maga megérdemli tőlünk a komoly és beható tanulmányozást.

Dr. Márk Ferenc.

Egyháztörténelmi tárcsa.

I.

Adatok a nagybányai ref. templom elvételének történetéhez 1675. 1676.

Supplicatio. Nagy-Bánya. quando tradiderunt templa.

Illustrissime Comes Domine Domine nobis gratiosissime! Humilimam et obsequiosam Servitiorum nostrorum obligationem.

! Kegyelmes urunk! tegnapi napon Nagyságod méltóságos személye eleiben alázatosan járultunk vala, kívánván kegyelmes urunktól ő Felségétől nagyságod által nekünk hozott ő Felsége kegyelmességét kinyilatkoztatni, nagyságod kegyelmesen resolválá, hogy csak olyan dolgaink legyenek, melyek ő Felsége majestásának ellene, nagyságodnak is méltóságos commissiója személye ellen ne légyen. Nagyságod is kívánságunkra minden úri kegyelmességét hozzánk nyújtja, akkor jelentők,

*) Lásd. „Magyar prot. egyh. és isk. Figyelmező“ III-dik évfolyam VIII. és IX-dik füzet. 1872.

hogy fájdalmitkat bizonyos punctumokban letöttük, és ha nagyságod kegyelmesen akarja, be is adjuk, nagyságod javallá, kegyesen el is vevé; de kegyelmes urunk, szivünknek szomorúságával értjük, mintha nagyságod neheztelne, hogy nagyságodnak azon punctumokban scribálnánk; Isten őrizzen, hogy nagyságodnak méltóságos commissiója ellen, authoritása s személye ellen igyekeznénk, hanem fájdalmitknak mineműseit mutogatjuk minden imide-amoda mutogatás nélkül alázatosan, már nagyságod kegyelmesen látván nyavalyáinkat, nagyságodnak mennyiben lehet commissiója szerint kegyelmessége azoknak medeálásában mi csak hagyjuk nagyságodra, mint kegyelmes koronás király urunktól ő felségétől hozzánk bocsáttatott summus Justiciariusra, nagyságod elhisszük kegyelmes urunktól ő felségétől a mi javunkra ő felsége boldog birodalmában csendes megmaradásunkra cum sufficienti plenipotencia et authoritate elbocsáttatott és mint igazságinak mértéke, nemzetünk igaz tagja, reménye minékünk is ő felsége, együgyü hiveinek kegyes fautora, azon kegyelmes urunk ő felsége eleiben nagy alázatossággal beadott supplicatiókra nyert s hozott választ, közöttünk kijelenti, kegyesen munkálkodikja, igazgatja és mint igazságnak bírāja kegyelmesen determinálja.

Azért nagyságodnak úri kegyelmes jóakarattját az mi szivünknek, lelkünknek alázatossággal, nagy alázatossággal, engedelmisséggel várjuk és vesszük, reménlvén továbbra is nagyságod úri kegyelmességét, hogy mint kegyelmes urunk ő felsége előtt alázatos kész engedelmisségünket ő felsége akarattjához való szelid alkalmaztatásunkat nekünk tovább való boldogításunkra recommendálja, természet szerint való úri kegyelmességével felsegíli, környülveszi. Várván alázatosan nagyságod kegyelmes válaszát. In reliquo eadem Illustrissimum Dominationem Vestram ad vota duitissime feliciter valere desideramus, in Libera ac Regia Civitate Nagy-Bánya Die 30. Octobris Anno 1675.

Conditiones.

Ab Illustrissimo Comite Stephano Csáky ut Commissario Suae Sacratissimae Maiestatis delegato Civitati Nagy-Bánya propositae et ab eadem acceptatae.

Primo. Civibus et incolis liberae Regiaeque Civitatis Nagy-Bánya in ordine ad liberum Religionis eorum exercitium, videlicet conciones, cantum, et Sacramentorum administrationes precise Praedicans unus cum cantore in suburbio sub conditionibus infrascriptis ad ratificationem sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis conceditur et permittitur ad tempus.

Secundo. Parocho eorum moderno et Successoribus uti etiam. Admodum Reuerendis Patribus Societatis Jesu debitum honorem et reverentiam praestent Parochiales proventus omnes et singulos ad

eosdem de Jure et ab antiquo pertinentes sine omni exceptione et diminutione persolvant, eorundem vitae et fortunarum defensionem et conservationem non minus ac proprii eorum pastoris attendant.

Tertio. A conversatione Catholicorum Scholarium ac Templorum frequentatione, conversione neminem unquam inhibeat, minus impediunt ullò modò.

Quarto. Praedicantem suum et Successores ad fidelitatem Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestati debitam speciali semper juramento ac reversalibus obstringant (proscripti ne recipiantur) cui contra fidem Catholicam (quae et Regia est) concionari, minus blasphemare nunquam liceat sub poena exterminationis ipso facto.

Quinto. Ad quae omnia tam in toto quam in parte observanda praefata Civitas sub poena notae Infidelitatis maneat Semper obligata.

Resolutio Authentica Civitatis Nagy-Bányensis in negotio Religionis coram Commissario Caesareae Regiaeque Maiestatis Comite Stephano Csáky facta Anno 1675. 4. Novembris.

Nos infrascripti Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestati complacere volentes ac obedientiam et fidelitatem nostram Regiae Maiestati debitam perpetuis semper temporibus contestari, conditiones nobis ab Illustrissimo Comite Domino Stephano Csáky praelibatae suae Maiestatis Commissario (titulus) ad liberum Religionis nostrae exercitium praesentatas et praescriptas acceptamus, nosque ad eas tam in toto quam in parte observandas ultro et sponte obligamus, dum Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis ulterior clementia mentis, ac humillimis praecibus nostris coniuncta superfluat. Datum in hibera ac Regia civitate Nagy-Bánya die 4. mensis Novembris Anno 1675.

Nos Iudex Primarius Coeterique Senatorum ac tota Civitas Juratorum praetactae Civitatis Nagy-Bánya.

Juramentum Praedicantis Calvinistae factum Nagy-Bánya 1676. 17. Februarii.

Ego in frascriptus Juro per Deum Vivum, quod Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestati Domino Domino meo Clementissimo fidelis ero; Fidem Catholicam (quae et Regia est) non offendam blasphemando, sub poena puncti terty. In cuius fidem praesentibus Subscripsi et obsignavi. Actum in Nagy-Bánya 1676. Die 17. Februarii.

Stephanus G. Szersztius mp.

Conditiones Ab Illustrissima Commissione Caesareo-Csakiana Civitati Nagy-Bányensi quoad Religionis negotium.

(Másolat a m. kir. kamarai levéltárban: Acta Publ. fasc. 24. Nro. 34.) Közli: Szilágyi Sándor.

2.

Geley István, Tiszabecsi Tamás, Petri Ferencz és Csulay György lelkészek levele gr. Bethlen Istvánhoz, aki előtt I. Rákóczy György fejedelmet mentegetik s kéri Bethlent, hogy a fegyveres felkeléstől tartózkodjék. Szamos-Ujvár, 1636. február 3.

Illustrissime Comes Domine nobis benignissime!

Istenteöll Nagdnak minden Isten tisztességere, az Nagd maga beöchycolletire, s az mi megh maradásunkra nézendeő es szolgalandó iókat kitvánunk szíwünk szerint.

Az Ngod Pöspeők es Alstedius Urunknak irtt levelétt minékünk itt Szamos Uy Varott teörténet szerint egyiütt leven elseő napján Beöjtelő hónap kezünkheöz juttaták, az mellyben teöllünk summa szerint eő kglmekkel eggiött azt láttatik kívánni, hogy az Ngd mostani reméntelen es mindeneknek álmélkodást szerző mozdulattya feleöll valami balogh itélettel ne lennénk, ugj mint ki arra nem vakmereőségbeöll, hanem terhes okoktól kénszerítettvén indittatott legien, nevezett szerint penigh az mi Kglmes Urunknak mind az ország végezése ellen való magaviseléseteöll, mind az istenitisztelettnek eő Nga alatt való megh fogiatkozásától, mind penigh az magán Ngodon teött sok elszenvedhetetlen bosszuságoktól. — Azoknak mivel az teöb része nem minkett, hanem az országbeli külső rendekett illeti, rendell való megfejtegetéseket eő Ngokra s eő kegiekre ys hadgiuk, hanem az eöteödikett, mely feöképpen mireánk néz, reövideden egi kétt szóvall illettyiök. Nem tagadhattyuk Kglmes Urunk, hogy az iödvezült Urunktöll az schola tartására testamentumban hagiott summának hirünk s akaratumk nélkeöll való kiadatása es elkelése szíwünknek nagj szomorúságára ne es faydalmára nem volna, mert az megh nevezett scholának egyik feleöll való táplálása az leött volna, mely nélkeöl el is pusztulna es semmivé lenne. De mind azon által azért is eő Ngátt az mi Kglmes Urunkott imár nem vádolhattyuk, mert arról eő Nga minékeönk ugian itt mostan kívánságunk szerint való hittlevelett adott, hogj akar pénziöll, akár penigh jószágull kíványuk, elseő alkalmatossággal benniönkett megh elégit. Az scholat is az mint reá érkezett esztendeönként építette; az Jószágban is nem chyak megh tartott, hanem megh eddigh egieb háborgatók ellen is oltalmazott. Az Usorara ys egiszer is más-szor is adogatott noha még eő Ngával számott nem vetettünk. Nagj költségével kétt keönynyomtatató házat állatott, es sok szép hasznos Deák s Magyar munkáynknak kinyomtatásához fogadott; Romladosott pusztá templomokatt eggiött is másutt is ugian feleseket építtetni kezdett. Az szegény szíökeölkeödeő Tanítóknak sok segittséggell leött s vagon is naponként az Ország

ieövedelméből némely anyaszentegyházban leveő személyeknek rendelt segítségeket nem kisebbitette, seőt inkább nevelte. Deákoknak mind itthon mind külső országokban való tanításokra ys eő Nga nem kicsiny summa pénzt adott ki eddigh is, s hova tovább penigh mind teöbbedt teöbbedt kezd adni, mert im szintén mostan is négiel készít. Az zsidó való lásnak kigiomlaltatásában, és az myeynknek az Colosvarj tanachiban való bevettetéseben chyodálatos mely szive szerént igiekezik s immár im szintén chyak ereölegh is viseli vala; az melyek mind az Isten diöchyeösségének eleöbb mozditására nézve kegies chyelekedetek. Ezekteöll ió lelkiismerettel minden kedwkeresés és hizelkedés nélkeöll bizonyóságot tesziönk. Az mi az Ngtok közt való végezést és annak mind egi s mind más részreöll való tellyesítését avagi fell bontását nézi, mi, mivel mostan az feleöll való itéletünk nem kívántatik, nem hántorgattyuk, ne láttasunk az tüzet fegieverrel czirkálni, mert azok akár mint leötte nek legienbár az eő Nga Fejedelmiönk részéreöll nem telliesittetenek volna ys be, ugian nem sem itélyiök mentheteönek lenni, hogj Ngd, minek eleötte panasszit az Ország eleyben nem terjesztette volna, utólsó eszköözheöz nyult, és az emberi bús indulattóll megh gieözettetvén, az Pogány nemzetséghez, olyan tilalmas és veszedelmes eszköözheöz foljamodott, melybeöll minemeö illetlen dolgok és veszedelmek ieöhessenek ki, ha Isten szent fiáért raytunk nem keönyeriöll, megh telik keönyvell az orczánk, ha feleölle chyak gondolkodunk is. Chyak immár is erre való birtokban szabadosban viselik magokat az mi ellenkezeöyünk mind ittben, mind ottkin. Ezenyett az tévelgések keöztiónk annyival nagjobb szarvat emelnek, az zsidó vallás esmét lábra kap; Ngod is penigh az Fejedelmi állapotra ha szintén megh nyerhetné is nagi ideyiö ember immár, szorongattya az sziwünkett, hogi chak képzüök is az keresztény vérontást, az romlásból valamennyire fölépült hazánknak mi értiönkre fell épülhetetlen pusztulásátt, az Isten házajnak teiözzel fell rontatással és éktelen fertelmességekkel való megh undokittatásokatt, az sok ezer ártatlan lelkeknek eöreök pogányságra való vitettetéseket, és teöb ezféle rettenességeket, az melyek ebeöll az egienetlenkedésbeöll ellmulhatatlanül keövetkeznének. Keönyeörgiönk azért Ngodnak és az Istenért is remélkediónk, seött ha Ngod mégh benniöket lelkiatyáinak és Pásztorainak esmer s tart, az Ur Jézus Christus nevében inttyiök, mint mnekeönk régteöll fogván buzgó hallgatónkatt és egiszersmind nagi Patronusunkott, hogj megh szánván az Isten tiszteletinek aláb szállásátt az tévelgéseknek eöregbedésétt, édes hazánknak s Ngodnak is szeörnyiö pusztulásátt az keresztény véromlást az sok lelkeknek kárhozattra való vitettetéseket, az gienge szüözeknek menyeknek az undok Pogányoktól ereöszakosan való megh fertéztetéseket mostani bús indulattyátt szokott keresztény szelidségével mérsékelye megh, és az keresztényén néwnek ellen-

séginek elleniökön való baragításától tartózkodniék megh, keövetvén amaz édes anyát, az ki inkább akará az eő édes magzattyátt egészen másnak adni, mint kegiettleniöll kettévágattni, Talán az nemes Országh magátt ilyen szomorú és végseő romlással fenyegeteő esetben keözben vetendi az Nsgtok keözeött való egienetlenségnek le chyendesítésében az hamar iödeön keövetkezendeő giwlésben valami illendeő utatt és módott fogh fell találni, mi ys az anyaszentegyházban leveő rendek feyenként telyes szioell lélekkel fogunk benne teörekedni, hoga valahoga ne kellessék szivünknek nagi szomorúságával Istenhez való imádságunkatt keözönségessen Nsgod ellen igazgatunk. Nyilván elhittiók, hoga az mi Kglmes Urunk eő Nsga is ennek utánna Nsgodhoz kedvesebben fogja magát viselni, mely mi alázatos kérésionkre és teörekedésünkre nem kell magát Nsgodnak megh keöttni és megh keményíteni, mert egieöld ha Nsgod minkett, kik az egész anyaszentegyháznak képitt viselyiök, megh nem fog hallgattni az Istent nem fogja megh hallgatni, és nem fog igieketiben boldogul élémehettni s az emberekett is Példáyavall arra kezdi szokáttni hoga akár mi kis bosszuságért is ez után mingiárt az idegen nemzet közzé fognak szaladni s szegény hazánk végtére magunk miatt Havasalyfeöldvé es Moldvává kezd lenni. Az Ur Istent, az kinek kezében vadnak az embereknek szivei szioebeli buzgó imádságunkkal kérjiök, hoga az Nsgod felháborodott sziwétt, ki ion könnyen is minden kegiességre haylandó Szent lelkével szállja megh hoga az közoenséges végseő romlást nemzeteréöll, benne termett szelidségével, az mint immár egiszer chyelekedett magának alábochyátkozásavall forditcha ell, hoga mind ez feöldeön az Cronikairóktóll azoknak számok keözsziben, az kik hazáyoknak szereteyért magok emmire? tettek, s mind az égben az Istenteöll az élöknek könyvekben beirattassék. Mys Nsgodért mig élünk Istent imádók lehesiönk, Amen! Irattatott Szamos Uyvárban 1636. esztendeöben 3-dik napján beöyt eleő havának, Budán parialtatott penigh Beöyt mas havának 26-dik napyan ugian azon esztendöben.

Nagyságodnak alázatos kápláni

Gelej István Piöspeök, Tiszabecsi Thamas és Petri Ferencz Espererek s Csyulaj Gieörgi Udvari Predikátor.

A nemzeti muzeum levéltárában levő másolatból

közli Z s i l i n s z k y Mihály.

3.

Apaffy Mihály fejedelem, az evangelikus rendeket tanácskozásra hívja, üldözött vallásuk védelmezése ügyében. 1676. szept. 26.

My Apaffy Mihály Erdély Országának Fejedelme, Magyarországh hozzá tartozó részeinek Ura és Székhelyek Ispánja. Adgyuk emlékezetül

mindeneknek, az kiknek illik, ez mi levelünknek rendiben. Hogy mivel Isten az mi büneinkért, egész Nemzetestül oly nyomoruságra juttatott bennünket, hogy az ausztriai háznak sok színes mesterségekkel kigondolt practikái, és édes Nemzetünkön kimilletlén végben vitt kegyetlenségih anyyira elhatalmaztak édes nemzetünkön, és ebben az hazában is oly progressust vettek, hogy nemcsak nemzetünk, sőt az mi keresztyén vallásunk az Evangelica Religio szintén végső veszedelemben forgana, megh említett Ausztriai háznak ártalmas és mérges practikái miatt. Melyet tempestive megh akarván előznünk, Convocaltattuk ide Fejérvári városunkban az Evangelikus statut és közönséges akaratból Magyarországhi Exul Uraiméknak sok rendbeli alázatos instantiájokra; akarván az Evangelica religiónak az Magyar Nemzet közül véghképpen való kigyomlálását megh előznünk, közönséges akaratból végeztük eő kegyelmek (?) köziben bizonyos hazafiait kibocsátanunk, assecuralván mi is eő kegyelmeket, kik velünk együtt ezen dolgokban fáradoztak, egyet értettek, keresztyéni conscientiánkra, sub verbo nostro Principali, hogy eő kegyelmeket tellyes tehetségünk szerént oltalmazzuk, és ha kik az több statusok közül előtünk holmi vádakat emelnének, azokat eő kegyelmektől elnem titkollyuk, hanem értésekre adgyuk, és az eő Kglmek eziránt való dolgokat maguukénak tartván eő Ke gyelmekkel együtt oltalmazzuk és ebben az dologhban egy értelemmel cselekeszünk. Datum in civitate nostra Alba Julia die vigesima sexta mensis Septembris Ao 1676.

Apafi Mihály m. p.

(P. H.)

A nemzeti muzeum levéltárában levő eredetiről közli:

Zsilinszky Mihály.

Egyházi és iskolai krónika.

Németország: Eskü az Isten nevére. — Krisztus Istensége. — Porosz egyetemi tanulókstanárok száma. — Elemi tanítók fizetése. — R. katolikus papok türelmetlensége. — Egyházi adó s lelkeszi fizetés Hessenben. — Lelkészek szavazati joga a gyűlekezetekben.

A német birodalmi gyűlésen, bizonyos igazságügyi törvények tárgyalatván, Herz képviselő az előhaladási párt nevében próbát tett, hogy hátha most az istentagadást, államilag jogosulttá lehetne tenni. Indítványozta t. i., hogy az eskü „felekezetnélküli“ legyen, (ad normam: felekezetnélküli iskola,) azaz hagyattassék ki abból az Isten neve, mert különben, sértve lesz azok lelkiösmérete, akik nem hisznek Istent. Ezen szerencsétlen indítvány, az indítványozó kellő megleckéztetése mellett, nagy többséggel visszavetett.

Poroszországban egy mester ember nem régen a Krisztust kár)

molván, bűnvádi vizsgálat alá fogatott. Az alsó törvényszék oly értelmű ítéletet hozott, melyszerint a Krisztus káromlása nem istenkáromlás. Ezen ítéletet a legfőbb törvényszék határozottan visszavetette és pedig a többek közt azon az okon, „mert a minden keresztyén egyházakkal közös szentháromság dogmájának alapja, a Krisztus istenségének pozitív hite; aki tehát a Krisztus személyét káromolja, az a porosz törvények szerént istenkáromló.“ — Vajjon nálunk, magában az egyház kebelében, a nagyon világos egyházi törvények alapján, ki merénk-e mi hatóságilag enyit mondani nyiltan? . . . Aligha, sőt nálunk a Krisztus istenségének nyilt csufolása, magában az egyházban mahólnap erény és érdem lesz.

A poroszországi kilenc egyetemen s egy akadémiában s egy lyceumban a tanárok száma a legközelebb mult félévben 893 volt; ezek közül 461 rendes, 6 tiszteletbeli, 269 rendkívüli, 217 pedig magán tanár. A legtöbb tanár van Berlinben, azután Göttingenben, Boroszlóban, Bonnban, Halleban stb. Tanuló bejegyezve volt a mult félévre 7938. Legnépesebb volt a berlini, azután a boroszlai, göttingeni, hallei stb. A szakok között általában legnépesebb vólt a bölcsészeti, azután a jogi, orvosi, legkisebb népességű a theologiai. — Itt megemlíthetjük a modern theologia főfészékét Heidelberget is, ahol a theologusok száma legközelebb 9-ről 13-ra emelkedett. Ezek között is azonban csak 4 van badeni, hólott az ilyenek számára igenszép stipendiumok volnának.

Poroszország szász tartományában még jelenleg is van 11 oly falusi tanító, akinek egész évi fizetése, minden mellékes jövedelmekkel együtt, 300—450 márkra, vagyis 150—225 frtra megy osztr. értékben. 450—600 márkig még 483 tanító fizetése áll. Ezután több fokozatokban emelkedik a fizetés feljebb-feljebb egészen 3000 márkig, sőt egy két helyen magasabbra is.

Poroszországban több izben meghagyta a miniszterium, hogy az iskolai olvasókönyvekben semmi olyan ne legyen, ami valamely törvényesen bevett vallásfelekezetet sértene. Legközelebb tehát Münster vidékéről több r. katolikus pap folyamodott a miniszterhez, hogy magokból a tisztán protestáns iskolák számára való olvasó könyvekből is, haladéék nélkül töröltesse ki a többek közt ezen tételt is: „Luther reformátziója üdvötés áldást hozott Németországra.“ A miniszter nagyon kereken elutasította őket. Warum denn! Lám itt nálunk magyar reformátusoknál saját autonom felekezeti iskoláink tanfelügyelőiként is szívesen látnók őket!

Hessenben, ahol az egyházi adó felemelése miatt már több ezer lélek kilépett az evang. államegyházból s bizonyos modernismus karjai közzé hanyatlott, a mult december hó 6—13. napjain tartott zsinat próbálta volna a bajt orvosolni. Miután sem az egyházi adót feljebb emelni, sem az államtól segélyt várni nem tanácsos s különösen most nem is lehet: a lelkészi fizetések lejobb szállítása vétetett munkába, oly módon azonban, hogy a legalsóbb fokok vagy épen nem, vagy igen kevésbé szállítatnak lejobb. Még így is elég szép marad ott a lelkészi fizetés; mert 2000 márkától 4200-ig áll az. A darmstadti egyházi főtanács egy lelkes szózatot intézett az elégiütlenekhez. A közel jövő mutatja meg, hogy lesz-e óhajtott hatása.

A poroszországi evang. egyházi főtanács, mult november 30-ról

egy sajtósági rendeletet bocsátott ki, melyszerint t. i. a lelkészeknek, a gyülekezetek egyházi tisztsegeinek, hivatalainak betöltésénél, tehát pl. presbyterek, gondnok stb. választásánál szavazatjoguk nincs. Ez a többek közt azzal van indokolva, mert a lelkészi hivatal a gyülekezet jogi szervezetében, egy lényegesen önálló tényező; nem lehet a lelkészt csak pusztán gyülekezeti tagnak tekinteni; ő, a kérdéses hivatalokra, miként nem választható, úgy választási joggal sem bír stb. A rendeletet még a legújabb időkben is, több oldalról erősen ostromolják, és pedig orthodoxok épen úgy mint liberalisok. Némelyek azt mondják, hogy hierarchiára vezet; mások, a lelkészi hivatal természetéből épen ellenkezőleg, kitünő szavazatjogot következtetnek. stb. A következő országos zsinat fog dönteni az ügyben.

Anglia: A múlt évi irodalom eredménye. — Ritualismus.

Már fel van számítva, hogy Angliában, a múlt évben theologiai mű, új 477, régebbi theologiai mű új kiadásban 216 jelent meg; nyelvészeti és oktatásügyi 278+192, ifjúsági iratok 244+175, regények s más afélék 452+402, jogtaniak 401+163, politikai s nemzetgazdasági 271+106; művészet s természettudományi 152+100, utazási 177+93; történelmi 288+119, költői 170+152, évkönyvek 157+136, orvosi 108+73, szépirodalmi 100+76; a fentebbi címek alá nem tartozó különlélek 116+50.

Ugyálszik, hogy azon rendszabályoknak, amelyek a ritualismus ellen alkottattak, nagyon kevés hatásuk van. Legközelebb London közelében Hatchamban egy Tooth nevű lelkészt függesztett fel hivatalától tiltott ritualismus miatt az egyházi főtörvényszék, s az a lelkész, ennek dacára is folyvást nyíltan viszi, egyenesen Róma felé siető lelkészi működését.

Helvétzia: Református lelkészek és hittanárok száma. — Ó-katholikusok pusztulása. — Egyházbóli kilépés.

A jelen évre megjelent lelkészi zsebkönyv szerint jelenleg 1120 ref. lelkészi állomás van Helvétziában; ezek közül most 62 nincs betöltve. Legtöbb a lelkészi állomások száma Bern kántonban 217, azután Zürichben 166, Waadtban 157, Graubündenben 100. Legkevesebb Freiburgban t. i. 9, Glarusban 17. Vannak olyan kantonok is, amelyekben teljességgel nincsenek reformátusok. A most élő református lelkészek között legidősebb Golliez Benjamin Prillyben, Wandt kántonban, — 1791-ben született; utána még négyen vannak akik a múlt században; születtek. Olyanok, akik 1800—1809-ig születtek még 68-an vannak; legszámosabbak az 1840—1849-ig születettek, kik 305-en vannak; a legifjabbak 1850—1853-ig születtek s számuk 56.

Protestáns hittanár az egész Helvétziában 53 van; nev. Bazelben 8, Bernben 4, Genfben az állami főiskolában 5, a szabad egyházban 6, Neuenburgban az államnál 5, a szabad egyháznál 4, Lausannében az államnál 5, a szabad egyháznál 5, Zürichben 11.

Mellékesen megjegyezhetjük, hogy Bazel városában ahol a református lelkék száma olyformán mint Debrecenben, több mint 20 rendes

református lelkész van; Bern városában jóval kisebb a református népesség mint Debrecenben s 14 lelkész van. — A szörny parókhiáknak apróbbakra való szétszakgatása nálunk is nagyon sürgetős volna már, mert különben, főleg az oly nagy gyülekezetekben, amelyekbe számos beköltözések történnek, az egész egyházi élet mahólnap csupa botrányos zürzavarrá válik.

Tudva van, hogy a bernkántoni államhatóság rendkívüli buzgalommal sőt erőlködéssel pártfogolta s anyagilag is gyámolította az ó k a t h o l i k u s féle szakadást. Rövid idő alatt minden erőlködés sikertelenné lett. A papok némelyike megszökött, vagy erkölcstelensége miatt hivatalából letétetett, másik lemondott, vagy nagy bünbánattal visszatért a vatikáni egyház kebelébe. stb Valóban Rómát és a vatikánt nem pusztá liberalizmussal, ellenzékieskedéssel, modern tudományyal stb., hanem hittel, mégpedig valódi evangyeliomi hittel lehet legyőzni.

A bern-kántoni zsinatban hosszas és erős vita volt legközelebb afelett, hogy miféle formaságokhoz kötéssék az egyházbóli kilépés. Némelyek írásbeli vagy személyes jelentést kívántak, 5—6 heti meggondolási idővel, mások a lehető legkorlátlanabbá kívánták tenni a kilépést. A nagy tanács végre oda döntötte a dolgot, hogy a kilépni akaró, szándékának első kijelentése után 60 nap mulva ismételve kérelmét s ekkor az illető hatóság fog dönteni, hogy kérelme elfogadható-e vagy visszautasítandó. Egyáltalában nem liberalis, sőt a lelkiösmeret szabadságával egyenesen ellenkező szabály s rendkívül jellemző különösen Helvétziából s épen a mai időben.

Franciaország: Miniszteri rendelet a ref. egyház belviszálya ügyében. — Áttérések a reformátusokhoz. — Középiszkolai tanárok fizetése.

Marsel igazság és vallásügy miniszter mult december 18-kán bocsatott ki egy, még azon hó 9-dikén kelt rendeletet, amelyben meghagyja, hogy jelen évi január 31-dikéig a választók sorozata bezáratassék s mindazon választások helyett, amelyek nem a legközelebbi zsinati végzés és hitvallás alapján történtek, az új választások megtétessenek. Egy szóval: a miniszter egyenesen az orthodoxok mellé állott, s most már a modernek számára aligha marad egyéb hátra, mint egyszerűen kilépni az állam által elősmert ref. egyház kebeléből.

Bouchard ur, a cote d' ori department főtanácsának tagja s köztiszteletben álló tekintélyes egyén, a prot. egyház kebelébe lépett s ezt a lyoni püspöknek írásban is formasierint tudtára adta. A mult év végén tömeges áttérésekről is jöttek tudósítások. Egy faluban 150, a másikban 498 egyén hagyta el a r. catholicismust s lépett a protestáns egyház kebelébe. Az evangyéliomhoz hű protestánsok, az egésznek nem valami nagyon örülnek; — mert itt is aligha csupán tiszta vallási érdekek forogtak fen.

A képviselőház a középiszkolai tanárok fizetésének javítására 700,000 frankot, jóval többet mint amennyit a miniszter kívánt, szavazott meg. Addig is azonban mig ez tényleg folyóvá tétetnék, az állampénztárból 300 frankkal javittatik egy-egy tanár fizetése, emellett a városok is felhivattak, hogy járuljanak a fizetés javításához.

Olaszország: Antonelli bibornok örökösei.

A nem rég elhunyt Antonelli bibornok hagyatéka felett, nem mindennapi viszály támadt. A testvérek ugyanis megjelentek osztozás végett, de megjelent G. L. született M. asszonyság is s részt követelt az örökségből, mert ő az elhunytal a leggyöngédebb családi viszonyban állott. A testvérek először visszautasíták a követelőt, de azután egyezkedni kezdettek vele. Ez sem vezetvén eredményhez, perre kerül a dolog, amelyben a nőnek, egyik mostani olasz miniszter, aki a gyöngéd viszonyt nagyon jól ösmerte, határozott pártfogást ígért.

Belgium: Tömeges áttérés. Egy tulbuzgó kath. egyén végrendelete.

Mult év végén azon tudósítás jött Belgiumból, hogy Sart-Dame-Aveline r. kath. községben 5—600 egyén lépett az evangélikus egyház kebelébe. Egy ifju katolikus lelkész predikált ott az evangéliom alapján; s annak eltétele után a belgiumi evangélikus társulat vette az áttérteket gondozása alá.

Egy gazdag brüsseli polgár, egyik ottani templom számára számos gyémántokat s brilliántokat hagyott, Szűz Mária koronájának felékesítése végett. A római katolikus tagokból álló városi tanács azonban, a hagyomány eltogadását megtiltotta, mert a végrendelet végrehajtása a bálványozást mozdítaná elő.

Spanyolország: Protestánsok iránti gyűlölet. — Sok szép ereklje.

Az érdeemes spanyolok, minden modern jogállamiságuk mellett is sehogy sem tudják tünni a protestánsokat. Az evangélikusoknak minden nyilvános vallásos cselekményt, isteni tiszteletet, temetést, vallásos gyűlést, még egyházi tárgy falragaszok kifüggesztését is 48 órával előre be kell jelenteniök. Az iskolákban sem szabad protestáns vallásos énekeket énekelni. Beteg angol matrózokat az állami közkórházban meglátogatni akaró angol protestans pap be nem bocsáttatott. stb. stb.

Ezen szép türelmesség mellett azonban, gyönyörű sok szép erekljével is dicsekedhetnek a nemes spanyolok. Így pl. csak magában Manresa városban, ott van a többek között, négy darab csontja azon ártatlan gyermekeknek, akiket Heródes Bethlehemben leöletett; ott van egy darab azon kövek közül, amelyekre nézve a kisértő azt kívánta, hogy Krisztus változtassa kenyerekké; kis darabok azon tömjénből, a melyet a keleti bölcsek ajándékul vittek a született Jézusnak. stb. Mindezeket s több igen számos efélekét, a mult évi angusztusban, egy szép soratban közlé az Aurora di Gracia című spanyol lap. Quid sit futurum si crearit liberos!

Különfélek.

Keresztyének száma európai Törökországban. — Most, amidőn hazánkban is oly sokat beszélnek Törökországról, nem lesz érdektelen egyszerűen tudomásra hozni az újabb külföldi lapok követező adatait :

Európai Törökországban, keresztyén van összesen	6,225,000 lélek.
Ezek közül görögkeleti	5.600,000.
Római katolikus	280,000
Gregorian örmény	300,000
Protestans	45,000.

A keresztyéneken kívül van : mohamedán 3 millió; zsidó 75,000 ; cigány 150,000. — Mindent összevéve 9.500,000 lakos.

A népkönyvtárak alapítása, szervezése s kezelése tárgyában Türr István elnök s több derék férfiak által kiadott és szétterjesztett körlevelet és utasítást, terünk szűk volta miatt nem közölhetjük ugyan, de ajánljuk az ügyet a lelkész és tanító urak szives figyelmébe. Egy utal arról is gondolkozunk sőt intézkednünk kellene, hogy néptünk a célszerű vallásos olvasmányoknak se legyen hijjával. Rendkívül nagy szükség van erre napjainkban. A tiszántuli ref. egyházkerület által kiadott Egyházi könyvtár a magyar reformált vallásu nép számára, két évi rövid pályafutás után, mintegy észrevétlenül, megszűnt élni. Ha fenállana, most már majdnem 20 kötetben mozdíthatná elő népünk vallásosságát. Pótolni kellene tehát a helyét más valamivel, mégpedig az idők és viszonyok mostani állapotához képest már másforma tartalommal és szerkezetével.

Az „Eötvös alap“, amelynek célja a népiskolai tanítók felsőbb iskolákban tanuló fiainak s elnyomorodott de nyugdíjban nem részesülhető tanítóknak segélyezése, a mult évben, a mostoha viszonyok miatt nem részesülhetett óhajtott pártfogásban; most tehát az illető gyűjtők s adakozók felhivatnak, hogy az adományokat minélelőbb beküldeni sziveskedjenek Órley János igazgató urhoz, Budapest, VIII. Ósz-utca.

A *Deliciae poetarum ungaricorum* című könyvet, épen midőn reá vonatkozó felhívásom, a közelebbi füzetben már ki vala nyomva, a magyar t. akademia könyvtárából megkaptam. Épen azt, amit kerestem, nem találtam benne; de egyebet igensok érdekést, különösen a Turi György verseiben. Kellő egybevetések után, minden kétségen túl van előttem, hogy e könyvet Bod Péter nem látta, noha címét s tartalmának egyikét pontját, az Athenasban s másutt felhasználja. E könyvből tudjuk teljes biztossággal, hogy Gönci F. György minden tekintetben nagy érdemű debreceni lelkész és püspök is Debrecenben nyugszik. Ezt mondja róla Turi a többek közt :

Hic erat hic inquam, re fidus Episcopus ipsa,
 Namque simul Verbi praeco fidelis erat.
 Consilio sapiens alterque laboribus Atlas,
 Omnia quo steterant stante, jacente, jacent.
 Epitaphium :

Göncino ortus erat, bis adit Germanida terram.
 Debrecio Antistes est tumulatus humo.

Paksi Mihály, „akinél a XVI-dik század magyart tudósabbat nem látott“, ki némely reformátorokkal levelezésben állott s több mint egy évtizedig tartózkodott külföldön tudományos érdekekből, Szepsi-

ben nyukszik. — Érdekes, hogy az oly kitűnő Túrriak: Pál, György, Mátyás, Gergely, Boldizsár, mind Mező-Turról vették eredetüket. Büszke lehet e derék egyházunk halhatatlan érdemű fiainak emlékeztérére. Turi György akinek verseiről szólunk, nem csak költő volt, hanem a biblia eredeti nyelveinek oly ismerője, hogy még midőn Wittenbergben tanult, Pál apostol leveleiből némelyeket görögből zsidóra fordított s ott ki is nyomatta 1598-ban. Igen szép verssel siratja atyjának, a még nagyobb Pálnak, Szegedi Kis István méltó tanítványának halálát:

Salve sancte cinis, magni veneranda Parentis
 Portio, quam tumulo condidit ipsa Fides!
 Officiique memor Pietas et Gloria servat,
 Deflet Honor Patriae, Tempia, Scholaeque rigant,
 Atqu' ego qui Proles nunc puthuma, voce parento,
 Nec vivo tanto funere nec morior.

Epitaphium:

Thurinum genuit, docuit Viteberga, Philippo
 Doctore, ossa tenet Santovia, astra animam.

E verset tehát nem Lottichius irta, mint Bod Péter hibásan említi, hanem egyenesen Turi Pál fija György. — Van még számos életrajzi adat; — remélem, hogy majd annak idejében, a magok helyén felhasználhatom azokat. Hanem rendkívül szomorú dolog, hogy sem ezen Deliciae, sem Paksi Szathmári Istvánnak általam egykor közlött egyháztörténelmi verse, sem *Budai Ézsaiás* egyházi dolgozata, magyar protestáns kezekben többé nem található. Tehát önmagunk volnánk szép egyháztörténelmi emlékeink leg-hanyagabb gondviselői, vagy épen legérzékletlenebb pusztítói!! Nekem legalább nyilvános felszólításom folytán is, a prot. lelkész és tanár urak közül egyetlenegy lélek sem felelt egy betűt sem; amiből azt kell következtetnem, hogy ama műveknek egykor mindenesetre számos példányai, a mi kezeink közül kipusztultak. *Budai Ézsaiás* fentemlített dolgozatáról, itt alkalomszerűleg hálás örömmel jegyzem meg, hogy azt, annak valódi jogos birtokosa, egyik derék pesti írónk *Sárváry Elek* ur, önként szíves vólt nekem ajándékozni. Amiért, fogadja itt is, őszinte köszönetem nyilvánítását!

Rövid irodalmi szemle és könyvészet.

Strausz D. Fr. *Gesammelte Schriften*. Erster Band; Vermischte Schriften. Bonn. Strausz. 1876. 341. l. 5 mark.

Addigis míg bővebben szólhatnánk a címzett könyvről, csak azt jegyezzük meg, hogy Strausz saját kívánsága szerint, műveinek összes kiadása, Zeller vezérlete alatt már munkába vétetett. Ez első kötetben különösen Strausz életpályájára, irodalmi fejlődésére vonatkozólag sok eddig ösmeretlen új adatok közölvék. Mondja pl. Strausz a többek között, hogy egykor *Gervinus* és mások különösen sürgették őt, hogy írja meg modern protestáns szempontból *Luther* és a többi reformátorok életrajzát. Strausz hozzá is fogott a munkához, de csakhamar félbenhagyta azt. „Egy van — ugymond — a mi engem *Luther*től bensőleg elválaszt és a mi, ha tisztán felfogom, lehetetlenné teszi,

hogy én az ő életrajzát, bármi szín alatt is megírjam. Egy olyan ember, akinél minden azon öntudatból indul ki, hogy ő és minden emberek, egészen megromolva, örök kárhozatba estek, amelyből őket, csak a Krisztus vére s az ő abba vetett hitök válthatja meg, — egy oly ember, akinek lényegét ezen öntudat alkotja, reámnézve oly idegen, annyira érthetetlen, hogy én őt, egy általam irandó életrajz hőségé sohasem választhatnám“. Strausz tehát, a dolog lényegére tekintve, tisztán, világosan felfogja a reformátorok és a reformatzio egyik legfőbb alapeszméjét, nem csüri-csavarja azt, mint a legtöbb modern protestans szokta; egyszersmind kimondja kereken, hogy őszinte jellemű ember nem lehet hü és igaz megírója oly történetnek, amelynek alapeszméjét, nem hiszi, nem érti, nem szereti. — Bármily határozottan elforduljunk is azon visszataszító eredményektől, amelyekhez Strauszt az ő vallásügyi kritikái vezették; jellemének őszinteségét, bátorságát és szilárd következetességét valóban tisztelnünk kell; sőt némely ponton a részvétnék bizonyos nemével is viseltethetünk iránta, midőn pl. nyíltan kimondja, hogy ő szeretne hinni, ohajtana az egyháznak hívő tagja lenni. Kimondja ezt, az 1860-ban elhunyt nagy államtudóssal Dahlmannel egyezőleg. Ez ugyanis, így irt egykor Gerwinushoz: „Hogy az ember miként élhet egyház nélkül, azt én jól látom, mert hiszen magam is úgy élek; noha azt másként ohajtanám. Hanem hogy pusztán keresztyén morálra miként alapíthatna valaki egyházat, azt, jelenleg leginkább, belátni nem tudom. Én úgy gondolom, hogy azon lelkészek, a kik igazán hívei magának a Krisztusnak, az ő születésének és feltámadásának titkairól és az ő ígéreteiről prédikálnak; és az egyházat, azon hívő nép alkotja, amely ezen tanítást hallgatja; — ha pedig mi, másféle emberek ott az egyházban ki s bejárunk, bizonyal éppen nem melegséget, hanem csak léghuzamot viszünk oda“. „Das ist ganz auch meine Meinung, bis auf den Punkt des Anderswünschen;“ — mondja Strausz, utolsó művében, nem sokkal halála előtt. Megdönthetetlen tökéletes igazság az, amit ezen két nagy tudós mond. És ime közöttünk magyar reformátusok között lelkészek és hittanárok vannak, akik nem vizsgálódnak, nem kételkednek már, — ami különben önmagában éppen nem volna hiba, — s azt sem mondják Dahlmann és Strauszként, hogy ők szeretnének hívő tagjai lenni az egyháznak, hanem éppen ellenkezőleg, az egyház tagjainak mondják magokat sőt tényleg az egyház kenyerét eszik, de azért, az apostolok és reformátorok által hirdetett leglényegesebb alapigazságokat megpökdösik és arculverdesik. Távol vagyok bármiféle hivatalos hitvizsgálatok, büntetésszerű megtorlások és bosszuállítás által vezérlett sőt bármiféle pusztá üres tüntetések sürgetésétől; miután különben is, mind külföldön, mind hazánkban, a modernismus egykor oly kevélyen csapkodott hullámai folyvást szállanak lejjebb-lejjebb s maholnap sekélyes gázlókká sűjednek; hanem azt már csekély véleményem szerint legalább, őszintén sajnálni lehetne, ha a lelkésztársak s különösen az egyháznak lelkészi előjárói, nem vihetnék el éltök estvéjére azon öntudatot magukkal, hogy azon körben, amely felett vigyázókká tétettek, az apostolok, reformátorok s egykori hű, magyar elődeik nyomain, minden alkalommal siettek bátran és komolyan bizonyosságot tenni az egyház alapját alkotó evangéliumi igazságokról.

Chantepie de la Saussaye 's ausgewählte kleinere Schriften. 1—2 Bde. Ins hochdeutsche übertragen v. R. Greeven. Gotha, Perthes. 1876. 10 mark!

Szerző, aki 1874. február 14-dikén hunyt el, hittudor és tanár volt a gröningseni egyetemen Hollandiában. Az ott, egymással rendkívül éles ellentétben állott vallásügyi pártok között, ő a Schleiermacher, Rothe és Nitsch nyomain, egy bizonyos utat tartott s széles látókörű és alapos bölcsészeti és theologiai tudományos műveltségénél fogva nagyon sokat tett arra, hogy hazájában, a legnagyobb részben naturalismussá és empirizmussá aljasult modernismus erőt nem vehetett, sőt jelenleg már egyenesen háttérbe szorítottnak tartható. Az ily theologok művei, nagyon megérdemlik a tüzetes figyelembevételt; mert még azok is, akik netalán a rideg konfesszionális orthodoxiában keresik a bizonynyal beteg egyház sorsának jobbra fordulását, gondolják meg, hogy ez, egy perc alatt, egy varázsütésre épen nem, hanem csak fokozatosan érhető el, épenugy mint a testi organizmusnál is az egészség helyreállítása. De viszont, ha ugyan szabad, mellékesen megjegyezni, épen a mi moderneink se vallanak tán nagyon sok kárát annak, ha Lang, Biederman, et comp. művei mellett pl. egy Hagenbach és Oostersée műveire is vetnének néha egy-egy komoly pillantást; mert hiszen ezekről már s még pl. Schleiermacherről, De Wetteről, Ullmannról, Rotherol, Baumgartenről stb. csak nem mondhatják azt, hogy a keresztyénség bölcsészeti felfogására nem képesek. De vajjon ezek is, mondták-e azt valaha, hogy nem kell semmi észfeletti, semmi pozitívítás, semmi dogma és semmi hitközösség a keresztyén egyházban? Tartózkodjunk mindenféle keserű rekriminatzióktól, — de azt mégis szabad legyen ohajtásképen kifejeznünk, hogy vajha oly emberek is, akiknek a theologiai tudományok mai és egykori állásáról fogalmuk sincs, ne támadnák meg épen „a tudomány nevében“ a keresztyénség legfontosabb igazságait; mert ez által a külföld és saját maradékaink előtt is, nem sok dicsőséget szereznek a magyar névnek. Nagyon kérem, hogy akinek nem szüire, ne vegye magára.

Erler, Die Directoren-Conferenzen des preussischen Staates. Berlin, Wigandt und Grieben. 1876. 5 Mark.

A porosz gymnáziumok igazgatói 1823 óta, eleinte kevesebben, azután folyvást nagyobb-nagyobb számmal három évenként össze szoktak gyűlni, hogy a legfontosabb iskolai kérdések felett értekezzenek. A címzett könyv már, az ily tárgyalások eredményét, részint egész terjedelemben, részint kivonatban ösmerteti. Ez, és Wiesenek általunk már felemlített nagy műve, nagyon sok tanulságot szolgáltatna nálunk is a felsőbb iskolák ügyével komolyan foglalkozók számára.

Hazai irodalmunk mezejéről, a következő, hozzánk beküldött irodalmi jelenségekről tehetünk ezuttal említést :

Dr. Kolozsvári Sándor. Az erdelyi ev. ref. egyházkerület egyházjoga. Jutalomilleték az „Erdelyi protestáns közlöny“ 1874-dik évi folyamához. Kolozsvár 1874—6. Nagy 8r. 484 lap. Ára 3 frt. — A derék mű, most már teljesen megjelent s különösen a lelkesek, nem csekély hasznát vehetik; mert nemcsak az, hogy sokkal

terjedelmesebb mint a Dózsáé, hanem a jogviszonyok előadását egészen a legújabb időig lehozza.

Névkönyv, az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára. 1877 20-dik évfolyam. Kolozsvár, 1876. 8r. 137 l. Ára 45 kr. — A szilágy-szólnoki ev. ref. egyházmegye története folytatatik benne.

VII. Pius pápasága. Budapest. 1876. 8r. Két kötet. 430 és 442 l. — Világos nyelven írott érdekes életrajza a nevezett pápának, kinek sorsa a protestánsok között is nem kevés részvétet költött. E mű reánk nézve anyiban is érdekes, mert forrásaul, két magyar református egyén műve is fel van említve. Az egyik Deáky Gedeon ref. lelkésztől a Tisztelet óltárja stb., a másik ennek mintegy toldaléka Péli Nagy András barsi ref. traktualis kurátortól; — mindkettő Pozsony, 1815. Ha jól emlékszünk, Deáknak, műve miatt hivatalos kellemetlenségei is voltak; érdekes lenne, ha valaki a forrásokból megösmertetné azokat.

Kovács Józ s. néhai — korpádi lelkipásztor. Husz ünnepi és alkalmi predikáció. Debrecen, Csáthy. 1877. 8r. 140 l.

Győri Vilmos, bányai egyh. ker. főjegyző, m. akad. Kisfaludy s Petőfy társasági tag, Beköszöntő beszéd, a budapesti ág. hitv. magyar gyülekezetbe. Budapest, Kókai. 1876. 8r. 17 l.

Madzsar János, dévai képezdei volt igazgató, Az igazság szava, válaszul Gönci Pál nyilatkozatára. Fehértemplom. 1876. 8r. 72 l. Ára 25 kr o. ért. — Egy némely miniszteri hivatalnok és tanfelügyelő eljárására nem kevés világot vető érdekes mű.

A tiszáninneni evang. ref. egyházkerület névkönyve. 1877. évre. Sáros-Patak. 8r. 58 l. Ára 35 kr. Anyaegyház van 352, leány 272; rendes lelkész 336; tanító 492; lelkek száma 239,290; iskolaköteles fi: 12,573; nő: 10,607; iskolábajár fi: 12,416; nő: 9046. Fel vannak téve mindenütt a gondnokok, iskolalátogatók és egyháziak is.

A dunamelléki ref. egyházkerület közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest, 1876. okt. 12-ről; nagy 8r. 52 l. Ebből különnyomatban, a nevezett egyházkerület azon bizottságának véleménye is, amely a templomi és halotti énekek javítása ügyében küldetett ki. Igen nyomós, nagy figyelemre méltó vélemény. Most már a nevezett egyházkerület is a többi kerülettel együttesen akar működni s „melegen ohajtja, hogy a magyar ref. egyháznak ezután is egy közös énekes könyve legyen.“

Köszönettel vettük a békésbáti ref. egyház megye közgyűlésének jegyzőkönyvét is, Holdmező-vásárhely, 1876. június 21-ről. Ívrét 46 l. két táblázatos kimutatással. — Eddigél minden általunk ösmert egyházmegyei jegyzőkönyvek között, ez szokott a legterjedelmesebb és legkimerítőbb lenni, nemcsak az egyházmegye nagyterjedelménél, hanem a most már köztisztelet által környezve nyugalomra lépett derék esperest Hajnal Ábel ur részletes és gondos jelentésénél és előterjesztéseinél fogva. Már mi pl. legközelebb is, csak ezen jegyzőkönyvből láthattuk, hogy szuperintendenseink, a kormány felhívására és anélkül, milyen forma irodalmi műveket szoktak ajánlani a lelkészársaknak. Ez, sok érdekes észrevételre adhatna alkalmat.

A debreceni főiskolai hittanszaki Önképző társulat könyomatu Közlönye folyvást fenáll s érdekes közleményeket hoz

az ifjuság önmunkássága köréből. Vajha, különösen az újabb kori német protestáns theologiai művek tüzetes tanulmányára és ösmertetésére is minél több alkalom és idő juthatna!

Rác Károly m. gyoroki ref. lelkész ur aláírási felhívást bocsátott szét: Máté evangyéliumának magyarázatára. A mű 10—12 ívet teend. Megrendelési ára 1 frt, amely január 30-ig szerzőhöz küldendő. Ajánljuk az illetők szives figyelmébe.

Csáthy Károly debreceni könyvárus ur a múlt év végéről érdekes sorozatot bocsátott ki, a nála kapható jelesebb könyvekről.

Különösen ajánljuk a tisztelt olvasók s az egyházmegyék és nagyobb iskolák könyvtárnokainak szives figyelmébe a Magyar Akadémia következő tudósítását:

Értesítés a m. tud. akadémia könyvkiadó vállalatáról.

A m. tud. akad. könyvkiadó vállalatából a harmadik (1877.) folyam tagilletményéhez tartozó több kötet elkészülvén, a könyvkiadó bizottság nem akarta ezen nagyérdékű munkák szétküldesét késleltetni, és intézkedett, hogy még a folyó hó folytán a pártoló tagoknak megküldessenek.

Az I. sorozatból: Hunfalvy Pál: „Magyarország Ethnographiája“ (34 ív Teljes munka.)

A II. sorozatból: Müller Miksa: „Újabb felolvasásai a nyelvtudományról“ (41 ív. Teljes munka.)

És Lewes: „A Philosophia Története“. I. kötet. (33. ív.)

A III. sorozatból: Bluntschli: „Az államjog története“ II. (befejező) kötet, (26. ív.)

Ezen munkák átvételekor a harmadik évfolyam tagdíja (az I. sorozatnál 4. a II. és III. sorozatnál 3—3 frt) és a könyvkötési díj (az I. és III. sorozatnál 40—40 kr., a II. sorozatnál 80. kr.) postai utánvétellel fizetendő.

Ezenfelül a jövő évi tagilletmény fejében (1877. első felében szét fognak küldetni.

Az I. sorozatból: Macaulay: „Anglia története III. kötete (40 ív) fordította Zichy Antal.

A II. sorozatból: Lewes: „A Philosophia Története“ II. kötete (33. ív.)

A III. sorozatból: Todd: „A parlamenti kormány rendszer Angliában“ II. és III. (befejező) kötete (74. ív.)

Az I. sorozatból ekkoráig szétküldetett hat kötet (Maculay I. II. 82 ív, Carlyle I. II. 59. ív Curtius I. II. 54 ív), összesen 195 ív, mely Hunfalvy ethnographiájával és Macaulay III. kötetével 269. ívre fog szaporodni.

A II. sorozatból ekkoráig szétküldetett négy kötet (Góthe I., II. 40. ív, Nisard 30 ív, Boissier 28 ív), összesen 98 ív, mely Müller „újabb felolvasásai“ és Lewes két kötete által 205 ívre emelkedik.

Végre a harmadik sorozatból ekkoráig szétküldetett szintén négy kötet (Bluntschli I. 24 ív, Gneist 17 ív, Maine-Summer 29 ív, Todd I. 38. ív), összesen 108 ív, mely Bluntschli II. kötete és Todd két kötete által 208 ívre emelkedik.

Minthogy pedig a három évfolyam tagilletménye az I. sorozatnál 240,

*

a II. és III. sorozatnál 180 -- 180 ívben volt megállapítva: az I. sorozatnál 29, a II. sorozatnál 25, a III. sorozatnál 28 ívnyi többlet merül fel, mely azonban nem fog a negyedik évfolyam tagilletményébe számíttatni.

Az akadémia ezen (összesen 82 ívnyi) többlettel ajándék gyanánt kíván a vállalat pártoló tagjainak kedveskedni, hogy ekként a nagy munkák befejezését siettetve, a maga elé tűzött célok valószínűsítését ily uton is előmozdítsa. A m. tud. akadémia könyvkiadó-bizottsága.

Azon pártoló tagok, kik netán a jelen év elején óhajtanák tagilletményeiket átvenni és a megfelelő díjakat lefizetni, erről mielőbb a m. tudom. akadémia könyvkiadó-hivatalát értesíteni sziveskedjenek.

Épen e rovat teljes befejezése után a legutolsó percekben lettek hozzánk beküldve: a magyarországi protestáns egyesület cége alatt legközelebb kiadott következő könyvek:

A vallásbölcsezet kézi könyve. Irta Dr. Kovács Ödön enyedi hittanár. Revideálták Dobos János és Fejes István. Első kötet: A vallás mint tünemény, vagy a vallások története. Budapest. 1876. XX és 388 lap. 8r. Ára 3 frt.

Kereszttyén Dogmatika. Gondolkozó kereszttyének számára írta Lang Henrik zürichi pap. A második német kiadás után fordította Kereszturi Sándor. Budapest. 1876. XVI. és 236. l. 8r. Ára 2 frt.

Mindkét műben a modernismus alaptalan nézeteit és merész csapongásait üdvözölhetjük, amelyeknek az evangéliomi protestáns egyház határain belül legkisebb jogosultságok sincs. Lang-ot egyszer máskor eléggé jellemeztük már mi is. A Kovács Ödön ur bölcsezséleg felfogott Jézusa egyáltalában nem az evangyelisták és apostolok Krisztusa, hanem pusztá ember, akinek jövődöket tudása, váltságáhalála, feltámadása és ítéletre való eljövetele stb. semmi egyebek mint oly regék, oly képzelmények, amelyek, ha valaha megjárták is, „ma már merőben nélkülözhetők.“ No már az ily tünemény, ám szerepeljen Jézusként a modernnek között; de az egyházban, mindaddig míg az, kereszttyén egyház marad, legkisebb helye és jogosultsága sincs. Gondoljunk vissza csak Dahlman és Strausz fent idézett szavaira. — Mily meglepő s szomorú dolog az, hogy az említett modern nézetek embeerei hazánkban, egyideig, az összes protestantismus és protestáns egyház nevében merészelték beszélni és figurálni; „a hazának minden komoly, jóakaratu és értelmes polgárát“ az ő velök való közreműködésre felhívni sőt mintegy erkölcsileg kényszeríteni; nemcsak, hanem már igazán példátlan merészséggel. még az egyházkerületi közgyűléseket is bátorkodtak felhívni, hogy az ő törekvéseiket tényleg pártfogolják. Ma már azonban, reméljük, hogy ök maguk is elösmérik, miszerint az, aminek ök közöttiny tagjai és ügynökei, semmi egyéb mint egy oly pártocskán, amely mind külföldön, mind hazánkban „fogyatkozott immár hajdani hírében,“ — és amelyyel mindaddig míg az, célját és irányzatát gyökeresen meg nem változtatja, egyházunknak javára épen nem, hanem csak romlására lehet közreműködni. — Egyébiránt, szabad legyen reményleni, hogy a fentebbi műveket s a többi aféléket, illető hittanáraink nem sokára tüzetes ösmertetés és bírálat alá fogják venni.